

Институт за български език, Българска академия на науките

СЕКЦИЯ ПО КОМПЮТЪРНА ЛИНГВИСТИКА

ТИПОЛОГИЯ И СВОЙСТВА НА УСТОЙЧИВИ
СЛОВΟΣЪЧЕТАНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК. ГЛАГОЛНИ
ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователната и научната степен „доктор“

Научна специалност: Общо и сравнително езикознание

Автор: Мария Андреева Тодорова

Научен ръководител: проф. д-р Светла Коева

Състав на академичното жури:

проф. д-р Диана Благоева, проф. д-р Стоян Буров,
проф. д-р Светла Коева, проф. д-р Радка Влахова, доц. д-р Петя Бъркалова,

София, 2015 г.

Дисертационният труд е обсъден от Секцията по компютърна лингвистика и е насрочен за защита от Научния съвет на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН.

Дисертацията съдържа 196 страници. Трудът се състои от увод, четири глави, заключение, приложение и цитирана литература.

Към дисертацията се прилагат материали на електронен носител съгласно приложението.

Дисертацията е достъпна в електронен вид на адрес:

http://dcl.bas.bg/Disertacia_M.Todorova/M.Todorova_disertacia.pdf

Авторефератът е достъпен в електронен вид на адрес:

http://dcl.bas.bg/Disertacia_M.Todorova/Avtoreferat.pdf

Материалите на електронен носител са достъпни на адрес:

http://dcl.bas.bg/Disertacia_M.Todorova/RezultatiNaElNositel.rar

Изискваните документи и публикациите, свързани с дисертацията са достъпни в електронен вид на адрес: http://dcl.bas.bg/Disertacia_M.Todorova/CV_Sert_Publ

Увод

Настоящата работа представя устойчивите словосъчетания в български с оглед на компютърната им обработка. Типологизирането и формалното описание на морфо-синтактичните характеристики на устойчивите словосъчетания в български е предизвикателство, налагащо разрешаването на поредица от изследователски задачи и създаването на езиково специфични ресурси. Основните задачи на работата са свързани с дефинирането и типологизирането на устойчивите словосъчетания в български и с теоретичното и приложното изследване на свойствата им с оглед на създаването на формализиран морфо-синтактичен речник.

Теоретичната мотивировка, изложена в дисертацията, се основава на традиционни и модерни изследвания в областта на фразеологията, като цели да обхване различните езикови нива, на които се проявяват спецификите на устойчивите словосъчетания. Избрана е конвенция за терминология и са изведени признаците, въз основа на които се класифицират и дефинират отделните подтипове устойчиви словосъчетания. Формулирани са критерии за определяне на принадлежност към определен тип. Изграден е концептуален модел за обхватно и непротиворечиво морфологично описание на глаголните фразеологизми, разглеждани като тип устойчиви словосъчетания.

В дисертацията са изследвани различни практически приложения, които използват теоретични модели при компютърната обработка на естествения език. Устойчивите словосъчетания се разглеждат с оглед на две основни задачи в обработката на естествения език – автоматичното им идентифициране и описанието на възможните парадигматични и синтагматични варианти. Електронните ресурси, описващи устойчиви словосъчетания, са от особена важност, както за изграждането и разширяването на лексикалното покритие на електронните речници, така и за прецизирането и усъвършенстването на граматиките. Използването им цели подобряването на различни компютърни приложения като парсери, тагери, програми за автоматично съотнасяне на паралелни корпуси, системи за машинен превод. Създаването на електронен езиков ресурс и провеждането на експерименти с него налага ограничаването на обекта на изследване до определен тип устойчиви словосъчетания – глаголните фразеологизми.

Изборът на глаголните фразеологизми е мотивиран от няколко причини. Езиковите ресурси, представящи описание на устойчиви словосъчетания, както за български, така и за други езици, са насочени главно към именните устойчиви словосъчетания. Другата причина да насочим интереса си към глаголните фразеологизми е широката им употреба и омонимията им със свободни фрази, която поражда трудности при автоматичната им обработка.

1. Цели

Целите на дисертацията се разделят в три основни насоки. От една страна – да представи текущото състояние на изследванията за устойчивите словосъчетания от гледна точка на традиционната и формалната лингвистика и да намери допирните им точки. От друга страна – да покаже, че независимо от това, колко разнороден е техният клас, типологизирането и формализирането им за нуждите на лексикографията и електронните речници е решима задача. Работата се фокусира върху формалното дефиниране на термините, използвани за назоваване на различните устойчиви словосъчетания, и разграничаването им от продуктивните комбинации от думи. Целта е да се осигури ясен и изчерпателен модел на признаците, характеризиращи и отличаващи несвободните от свободните фрази, и да се предложи критерий за установяване на „размитите граници“ помежду им. Различните видове устойчиви словосъчетания са анализирани с оглед на предлагането на класификация, която взема под внимание характеристиките, различаващи отделните подкласове в йерархична система. Описанието на свойствата на българските устойчиви словосъчетания се фокусира върху парадигматичните и синтагматичните характеристики на един определен подтип – глаголните фразеологизми, и е насочено към представяне на морфо-синтактичните им свойства за целите на автоматичното им разпознаване. Осигуряването на формална рамка, която комбинира представянето на структурата на устойчивите словосъчетания и произтичащите от нея парадигматични и синтагматични специфики, е предпоставка за създаването на качествен езиков ресурс, приложим в системите за автоматична обработка на езика. Основна цел при създаване на речника е детайлното и същевременно икономично описание на парадигмите на глаголните фразеологизми.

3. Задачи

Целите на дисертацията определят следните подзадачи:

- разглеждане на теоретични и методологически разработки и анализи на явления, свързани с устойчивите словосъчетания;
- дефиниране на устойчивите словосъчетания;
- извеждане на скала от признаци, които описват категорията и определят разделянето ѝ в подтипове;
- класифициране на различни подтипове устойчиви словосъчетания според определени признаци и критерии за формално описание;
- представяне на свойствата на конкретен тип устойчиви словосъчетания – глаголни фразеологизми;
- теоретично обобщаване на парадигматичните характеристики на устойчивите словосъчетания;
- разработване на концепция за формално речниково представяне на парадигматичните и синтагматичните свойства на конкретен подтип устойчиви словосъчетания в българския език;
- организиране на информацията в компютърен речник, в който глаголните фразеологизми са класифицирани според дефинирано множество от универсални критерии за описание.

4. Обект на изследване

Обект на описание в дисертацията са устойчивите словосъчетания и критериите, необходими за тяхното типологизиране. Задачите, свързани с представянето и обобщаването на свойствата на устойчивите словосъчетания, налагат изследването да се фокусира върху конкретен подтип – глаголните фразеологизми. Обект на описание са компонентната структура и морфологичните особености на глаголните фразеологизми, представени с оглед на компютърната обработка на езика. Формалното описание на устойчивите словосъчетания поставя въпроса за еднозначното класифициране на отделните типове и определянето на характеристиките на словосъчетанието, които са съществени при описанието на фразеологичните структури. Изследването прилага различни описания и гледни

точки, но не се обвързва с конкретна теоретична школа или теория.

5. Методи

Концепцията на дисертацията се основава на изграждането на теоретичен модел и неговото практическо приложение. Работата се опира на различни теоретични изследвания, класификации, методи и критерии за описание, за да отговори на въпроса, кои изрази са устойчиви словосъчетания, и да дефинира техните подтипове. Основният метод на изследване е индуктивен, изводите се извличат от конкретния материал, а теоретичните положения се обосновават и подкрепят с езикови данни. Очертават се основните морфо-синтактични характеристики на глаголните фразеологизми като подтип устойчиви словосъчетания и се предлагат конкретни практически решения. Създаването на морфо-синтактичен речник на глаголни фразеологизми за български е свързано с различни практически задачи. Такива са корпусните изследвания, свързани със създаването на фразеологичната колекция и ексцерпирането на речникови единици по метода, описан в М. Кайл и И. Фишер (1996):

- сканиране и разпознаване на различни фразеологични речници;
- обработка, определяне и редуциране на данните за описание според честота и структура;
- нормализиране на данните според дефинирани критерии;
- извеждането на структурни типове чрез регулярни изрази.

При създаването на морфо-синтактичния речник са следвани формализмите на таблиците за лексикално и граматично описание и Multiflex.

6. Организация на изложението

Глава I има теоретичен характер. Тя съдържа обобщен преглед на славистичните и англоезичните изследвания в областта на фразеологията, за да постави развойните тенденции в българската фразеология в исторически контекст. Определят се спецификите на съществуващите изследвания за български език. Прегледът показва слабото развитие на научно-приложните разработки, посветени на формалното представяне на българските устойчиви словосъчетания. За да се изгради непротиворечива теоретична рамка на устойчивите словосъчетания, се изясняват

основните терминологични различия при дефинирането им. Разглежда се общият термин, назоваващ категорията, изследват се различни походи, основни принципи и класификации и се очертават обхватът и пресечните точки в дефинициите на различните автори.

Глава II изследва основните проблеми на формата, значението и функциите на устойчивите словосъчетания с оглед на извеждането на система от признаци, маркери и критерии за тяхното разпознаване, описание и типологизиране. Дефинират се устойчивите словосъчетания в български и се представя класификацията им в отделни подтипове. Разновидностите на устойчивите словосъчетания са дефинирани чрез формалната рамка на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (Мелчук, 1995). По този начин се гарантира логическата структура и теоретичната обосновааност на описанието. Характеризирана е и групата на фразеологизмите като устойчиви словосъчетания, чиито свойства се изследват за целите на формалното речниково представяне в глава IV.

В глава III се изследват морфо-синтактичните особености на фразеологизмите. Разглеждат се флективните особености на глаголни фразеологизми в български и техните словоредни и синтактични прояви. Изследват се парадигматичните и синтагматичните връзки между компонентите. Описанието се основава на анализа на електронна колекция от данни с фразеологични единици, обединяваща речникови статии от различни фразеологични речници. Въз основа на данните е създаден речник с морфологични описания на фразеологични единици, описан в глава IV. Извеждат се формални класове с аналогично парадигматично поведение.

В глава IV се разглежда формализъм за лексикализирано речниково описание на морфо-синтактичните характеристики на глаголните фразеологизми. В него се прилага представената в глава III концепция за обхвата на парадигматичното описание на глаголните фразеологизми в български. Глаголните фразеологизми са класифицирани в групи със сходни характеристики, поведение и с еднотипни конструкции. Представят се някои от съществуващите речниково базирани компютърни подходи за описание на флективната морфология на устойчивите словосъчетания. Обобщават се основните компоненти, необходими при формалното им описание, и се мотивира изборът на приложената в конкретното изследване формална рамка.

Глава I. Устойчиви словосъчетания – теоретична рамка

За да бъдат определени принадлежността и спецификата на наличните изследвания за български език и да се очертаят параметрите за типологизиране на устойчивите словосъчетания, се разглеждат изследванията на българските устойчиви словосъчетания в историческия контекст на източно- и западноевропейските фразеологични изследвания. Забелязва се слабото развитие на научно-приложните разработки за български устойчиви словосъчетания от гледна точка на формализираното езиково описание. Корпусните изследвания на фразеологизми и автоматичният им анализ, обработка и генериране почти не са разработвани у нас, независимо от популярността им както в руското, така и в англоезичното езикознание. Фразеологичният речник на българския език (ФРБЕ) (1974 – 1975) остава най-мащабният и авторитетен фразеологичен ресурс както за теоретични обобщения, така и като източник на лексикален материал и до наши дни. Българската теория и терминология следват руската традиция. Подобно на руските, българските изследвания се групират според дефинирането на обхвата на фразеологията в тясно и широко разбиране. Посоченият в заглавието на дисертацията обект на описание – устойчивите словосъчетания, предопределя като изходна точка широкото схващане за обхвата на изследването.

Наличието на широко и тясно схващане за обхвата на фразеологичността, независимо дали е заявено, или не, поражда значително терминологично и понятийно разнообразие при изследването на устойчивите словосъчетания.

Определянето на фразеологията като лингвистична дисциплина, както и производните от *фраза* термини – *фразеологизъм*, *фразеологична единица*, *фразеологичност*, е тясно свързано с източноевропейската езиковедска традиция, докато използването на термините *идиоматология* (Р. Хартман, 1981 (по Р. Гласер, 1988:265); К. Валеро Грацес, 1997), *идиом*, *идиоматичен*, *идиоматичност* (Л. Бауер и др., 2004:2) са присъщи основно на западноевропейската лингвистична традиция. Назоваването на понятието варира в семантичния кръг на термините *фраза*, *лексема* и *единица*, тъй като езиковото ниво на разглежданото явление се приема за междинно между лексемата и фразата: *полилексемен (polylexemic expresion)*, *мултилексемен израз (multylexemic expresion)*, *композишна единица*, *идиоматичен израз* в

западноевропейското езикознание, а в източното – *устойчиво словосъчетание*, *фразеологичен израз*, *съставен израз*, *фразеологична единица*.

Терминът *идиом* в източноевропейската лингвистика се употребява като синонимен на *фразеологична единица* или с по-тясно значение за назоваване на подкласа на неизменяемите устойчиви единици (В. Вџтов, 1998). В западноевропейската традиция той се използва и за назоваване на общия клас. Подобен е и статутът на термина *фразеологизъм* – неговото значение варира от тясно разбиране (К. Ничева, 1987; В. Виноградов, 1947) до назоваване на общата категория. В много от изследванията термините *фраза* и *словосъчетание* са използвани като синонимни. Западната и източната традиции се пресичат и в термина *фразема*, чието значение също варира от общо към частно назоваване на клас и подклас. Таблица 1. обобщава пресичането на различните термини и дефиниции.

Автор	Обобщаваща категория	Невъзпроизводима от елементите, неизменяща се единица	Частично мотивирана единица	Фразеологично свързана единица
В. Виноградов	Фразеологични единици	Фразеологично срастване	Фразеологично обединение	Фразеологична комбинация
Ш. Бали	Фразеологични обрати	Фразеологично срастване	Фразеологична серия	Идиом
Н. Амосова	Фразеологични единици	Идиом	Недиференциран идиом	Фразема, Фразеолит
А. Коуи	Композити	Чист идиом	Фигуративен идиом	Ограничена колокация
И. Мелчук	Фраземи	Идиом, Пълна фразема	Псевдоидиом, полуфразема	Колокация, полуфразема
К. Ничева	Устойчиви съчетания	Фразеологична единица	фразеологизми от преходен тип	Аналитично фразеологично съчетание
Ст. Калдиева	Устойчиви словосъчетания	Фразеологизъм, Фразема		
В. Вџтов	Фраземи	Идиом	Фразеологично словосъчетание	Фразеологическо единство

Таблица 1. Обобщаващи категории – термини

Приемливостта и приложимостта на различните интерпретации към езиковото явление се определят от областта на изследване и използваните данни и методологии. Определящи в лингвистичните дефиниции са: а) графичната характеристика – съставеност от две или повече графични думи; б) семантичната характеристика – наличието на уникално и постоянно понятие, към което реферират; в) функционалната характеристика – наличието на определено ниво на морфологична, синтактична, дистрибуционна или семантична нерегулярност. Въз основа на тези

характеристики и на различните им прояви са изградени представените теоретични и приложни подходи за класифициране. В дисертацията се разглеждат класификациите, представени в изследванията на Ю. Балтова (1971); Ш. Бали (1905); В. Виноградов (1947); Н. Д. Шмельов (1973); К. Ничева (1987); В. Кювлиева-Мишайкова (1986); В. Въртов (1998); М. Божилова (2002), както и типологията на генеративната граматика, представена в Ч. Филмор и др. (1988) и Ч. Филмор и П. Кей (1999). Разглежда се подходът на специалистите от IBM (Дж. Брундаж и др. 1992) за описание на устойчиви словосъчетания и класификацията на Дж. Наги (2005) в Тезаурус на английските идиоми. Изложена е теорията на А. Саг и др. (2002) като една от най-популярните класификации на несвободните фрази, използвана при различни компютърни приложения и подходи. Описан е подходът и йерархията на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (И. Мелчук, 1995), които се прилагат при типологизирането на устойчивите словосъчетания в дисертацията. При дефинирането на отделните подкатегории са използвани формалните означения на компонентите на лингвистичния знак: 'X' (означавано); /X/ (означаващо), Syntactix (SX) (синтактика – множеството от всички данни за взаимната поява на лингвистични знаци), SIT (ситуация), ConceptR (концептуална репрезентация) и операцията лингвистично обединение $\oplus$ (Мелчук, 1995: 6-8).

Представянето на класификациите на устойчивите словосъчетания служи при определянето на признаците, които се проявяват системно и обединяват групата на устойчивите словосъчетания. Съпоставката на различните класификации цели извеждането на ясни критерии и формални белези за различаване на типовете устойчиви словосъчетания и избора на теоретична рамка за описанието им. По модела на съпоставителното описание на А. Коуи (1998) са показани обхватът и пресечните точки в терминологията, използвана от различните автори. Целта е да се изберат традиционни, широко разпространени и същевременно точни и конкретни термини, така че да се впишат в класификациите и дефинициите в българската лингвистична литература и същевременно да са в съответствие с избраната теоретична рамка.

Границата между широкото и тясното разбиране за фразеологията и принципите за класификация се определят от подхода – описателен или формален, от обекта на описание и от теоретичната рамка, чрез която се представя разглежданото явление.

Това ни дава основание да смятаме, че утвърждаването на една или друга концепция за широко и тясно схващане за фразеологията е загубило актуалността си в съвременното езикознание. Възможностите за съчетаване на подходите на различни дисциплини и стремежът за описание на езиковите явления в неизолирана цялостна система води до нови предизвикателства, свързани с ясно дефиниране на типовете устойчиви словосъчетания.

Дж. Наги	Ю. Балтова	Ш. Бали	Н. Д. Шмельов	В. Виноградов	А. Саг, Т. Болдуин	Ч. Филмор и др.	К. Ничева	В. Кювлиева	И. Мелчук
	Сложни думи, Композита								
Свободни словосъчетания/фрази									
Идиоми						Идиоми	Съставни лексеми	Устойчиви словосъчетания	Несвободни фрази
Неидиоматични колокации					Устойчиви словесни комплекси (граматикализирани)	Институционализирани/ Конвенционални фрази			
		Устойчиви сложни названия	Фразеологични обрати			Лексикализиранни фрази			
Фразови глаголи									Прагматики
Идиоматични колокации			Именни фрази	Деривационно свързани	Аналитични фразеологични единства	Разложими фрази	Кодиращи съставни лексеми	Глаголно-именни словосъчетания	
		Фразеологични единства			Синтетични фразеологични сраствания	Неразложими фрази	Декодирани съставни лексеми	Фразеологизми	Идиоми
				Парадигматично свързани	Синтетични фразеологични единства	Полуфиксирани фрази		Фразеологизми	Полуидиомни Колокации Полуфраземи
				Синтагматично свързани					
Пословици Афоризми Крилати изрази Клишета							Пословици Поговорки Крилати изрази		
							Лексикално отворени идиоми	Устойчиви словесни комплекси	

Таблица 2. Обхват и пресичане на различните термини, употребявани в класификациите

Представеното в настоящия текст виждане не цели да определи категорично кои са „същински фразеологични единици“, нито се стреми да опровергае едно или друго тясно или широко изследване за обхвата на фразеологията. То поставя въпроса за обхвата на устойчивите словосъчетания и типологизирането им от гледна точка на формализираното им описание за нуждите на компютърната лингвистика. Обхватът на устойчивите словосъчетания се определя широко, като конвенционални словосъчетания, които не са свободни. В този смисъл приемаме, че устойчивите словосъчетания са несвободни фрази по дефиницията на И. Мелчук (1995). Фразеологичните словосъчетания се разглеждат като подтип на устойчивите словосъчетания, а фразеологичността е вътрешна свързаност, която се проявява в

спецификите на формата, значението и функциите на устойчивите словосъчетания.

Глава II Типология на устойчивите словосъчетания в български

1. Признаци на устойчивите словосъчетания

Формалното дефиниране на термините, използвани за назоваване на устойчивите словосъчетания, е свързано с извеждането на скала от признаци, която ги характеризира и ги разграничава от свободните, продуктивни комбинации от думи. Множеството от признаци, посочвани в изследванията като маркери за фразеологичност, са групирани като признаци на формата, значението и комуникативните функции.

Признаците на формата на устойчивите словосъчетания са графичната им оформеност (наличието на един или повече интервали в структурата им), броят и последователността на конституентите им. Формата на устойчивите словосъчетания представлява последователност от словоформи, установени чрез конвенция на употребата.

Признаците на значението се разглеждат в няколко насоки: 1) по отношение на частите и цялото – анализируемост или аналитичност, композиционалност или прозрачност, мотивираност или разбираемост; 2) по отношение на референцията и напластяване на значения – експресивност, преносност, метафоричност, образност; 3) по отношение на семантичната връзка между компонентите – свързаност на значението; 4) по отношение на комбинирането на компонентите - вторична номинация; епидегматични отношения.

Признаците на функциите се изразяват в парадигматични и синтагматични аномалии, дефективност спрямо свободните фрази.

2. Фразеологизация

Въз основа на посочените признаци можем да обобщим, че фразеологизацията е проява на нерегулярност и/или рестриктивност при конструирането на езиковите единици. Тя се разглежда чрез компонентите на езиковия знак – означаваното, означаващото и синтактичните свойства. Когато някой от компонентите е повлиян от фразеологизация, се различават семантични, прагматични или синтактични фраземи

(Мелчук, 1995:43).

Фразеологизация на означаваното – характеризира семантични фраземи АВ, чието означаващо /X/ е регулярно конструирано от означаващите /A/ и /B/, т. е. $/X/ = /A/ \oplus /B/$, но чието означаващо ‘X’ не е регулярно конструирано от означаваните ‘A’ и ‘B’ т. е. $'X' \neq 'A' \oplus 'B'$.

Фразеологизация на означаващото – характеризира суплетивния знак С, чието означаващо /X/ не е регулярно конструирано от означаващите /A/ и /B/ т. е. $/X/ \neq /A/ \oplus /B/$, но чието означаващо ‘X’ е регулярно конструирано от означаваните ‘A’ и ‘B’ т. е. $'X' = 'A' \oplus 'B'$. Например фразеологизмът *през куп за грош* изразява значението ‘небрежно’, но същият израз не може да съществува като регулярна комбинация от свободни лексеми, той има само фразеологично значение.

Фразеологизация на функциите на конституентите – характеризира комплексния знак АВ, чието значение и форма са напълно регулярни, но комбинаторните и селективните особености на конституентите са рестриктивни или нерегулярни т. е. $AB = \langle 'A' O 'B' \rangle; /A/ \oplus /B/; S_{AB} \rangle (S_{AB} \neq S_A \oplus S_B)$.

3. Йерархия на лексикално-фразовите признаци

Ако различните подкатегории на устойчивите словосъчетания се разглеждат като система, трябва да се приеме, че съществува обобщаващ принцип, който ги обединява в йерархия, основана на конкретни критерии и правила. Опозицията *некомпозираност* (С. Райхеман, 2001; А. Саг и др., 2002) – *композираност* (Дж. Нунберг и др., 1994) се използва за различаване на устойчивите словосъчетания според връзката между цялото и неговите конституенти. Композираността е обобщаващ принцип на съвкупността от фразеологични прояви на всички езикови нива при устойчивите словосъчетания – семантично, лексикално, синтактично, прагматично (Т. Болдуин, 2006). Композираността и некомпозираността се проявяват чрез различни съчетания на свойствата нерестриктивност – регулярност и рестриктивност –нерегулярност на израза.

Нерестриктивно конструирани (И. Мелчук, 1995:175) са изрази Е, чиито конституенти са избрани за представяне на дадено значение според произволно направен избор от правилата в речника на езика L. Ако означаемото на даден израз Е е конструирано без ограничения, правилата R_E , приложени към конструкцията Е, не

са задължителни. Вместо R_E говорещият може да приложи някое от другите приложими правила $R_{1E}, R_{2E}, R_{3E}, \dots$, за да създаде еквивалентен израз E' . Т. е. същото или подобно значение може да се изрази чрез други подходящи лингвистични средства. Нерестриktivната конструираност позволява свободен избор измежду полуквивалентни, независими едни от други значения, лексикални единици и изрази, и е свързана с правилата за взаимна селекция в езика.

Регулярно конструирани (И. Мелчук, 1995:175) са изрази E , чиито конституенти са комбинирани изключително според общата комбинация от граматични правила от L . Ако означаваното или означаващото на даден израз E е конструирано регулярно, конституентите му са свързани или обединени според общите правила на езика. Регулярността представлява свободно прилагане на комбинаторните правила на езика върху лингвистични единици за конструиране на изрази от по-висок ред.

Корелацията *некомпозираност – композираност* се характеризира с подмножество от признакови прояви, представени като скала с междинни степени на рестриktivност и регулярност.

Фигура 5. Скала на признаците, описващи континуума между устойчиви и свободни словосъчетания

Представената скала на проявите на фразеологичност обединява признаците на формата, значението и морфо-синтактичните характеристики чрез прояви на рестриktivност – нерестриktivност и регулярност – нерегулярност, от чиято реализация зависи типът на устойчивото словосъчетание. Признаците, отбелязани с плюс и минус, са минимални прояви на фразеологичността на определено езиково ниво. Скалата показва възможните комбинации от признаци, които определят даден израз като свободна фраза или устойчиво словосъчетание.

4. Класификация на устойчивите словосъчетания

Категоризирането на устойчивите словосъчетания се основава на йерархията на лексикално-фразовите признаци и формализираните описания на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (Мелчук, 1995). Целта на класификацията е да представи типовете устойчиви словосъчетания с формален лингвистичен език, предаващ характеристиките им на различните езикови нива. Тя се основава на корелацията композираност – некомпозираност. При дефинирането на отделните подкатегории са използвани формалните означения на компонентите на лингвистичния знак, формулирани в теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (Мелчук, 1995: 6-8).

4.1. Свободни словосъчетания

Свободното словосъчетание $A \oplus B$ в езика L е израз, съставен от две лексеми A и B , който е едновременно регулярен и нерестриктивен. Регулярността е конструираност според правилата на езика, а нерестриктивността – заменяемост с друг израз, конструиран според правилата на езика.

4.2. Устойчиви словосъчетания

Устойчивите словосъчетания са несвободни словосъчетания, при които условията за регулярност и нерестриктивност, характеризиращи формата, значението и функциите на свободните словосъчетания, са нарушени. Въз основа на референцията към морфо-синтактична характеристика или понятие различаваме граматикализирани и лексикализирани устойчиви словосъчетания.

4.2.1. Граматикализирани словосъчетания

Граматикализирани са словосъчетания, които означават връзка между други думи. Такива са съставните предлози и съюзи, например *благодарение на, за да, тъй като*, както и предложно именните словосъчетания, например *с оглед на, в зависимост от* и др. Граматикализирана е и взаимната поява на глаголният и местоименият конституент при рефлексивни глаголи, глаголи датива и акузатива тантум и др. Характерно за тях е, че част от граматичните им характеристики се изразяват чрез взаимната поява с местоименен конституент, например *смя се, сърби ме*.

4.2.2. Лексикализирани словосъчетания

Лексикализираните словосъчетания означават единно понятие. В текста те ще бъдат означавани и с термина *фразема*, използван от И. Мелчук (1995) и В. Вѣтов (1998), по модела на *сема*. Фраземата е израз, чиито означавано и означаващо не могат едновременно да бъдат конструирани нерестриktivно и регулярно. Въз основа на реализацията на комплексния признак композираност – разложимост и неговите прояви - нерестриktivност и регулярност, различаваме три подкласа фраземи: некомпозирани (семантично цялостни), полуккомпозирани и композирани. Композираните фраземи се характеризират с непълна фразеологизация на формата, липса на фразеологизация на значението и частична фразеологизация на морфо-синтактичните функции. Некомпозираните фраземи се характеризират с пълна фразеологизация на формата, значението или функциите. Полуккомпозираните или полуразложимите фраземи се характеризират с частична фразеологизация на формата, значението и/или функциите.

4.2.2.1. Композирани фраземи

Композираните фраземи са разложими фрази, които могат да бъдат разделяни на съставлящите ги значения и позволяват висока синтактична вариативност. Те са еднозначно определени в дадена сфера от обществения живот и следват определена конвенция. Въпреки че са семантично и синтактично композирани, тяхната комбинация обозначава точно определен референт. Формално разгледана композицията ‘ $A \oplus B$ ’ е сума от означаваните ‘ A ’ и ‘ B ’, но не може да бъде заместена от никое друго ‘ Y ’, защото означаваното от нея общо ‘ X ’ може да бъде назовано само от комбинацията от означаващите / A / и / B /. Затова означаваното ‘ $A \oplus B$ ’ не е нерестриktivно конструирано ($AB = \langle 'A \oplus B \rangle$; / $A \oplus B$ / > | ‘ A ’ & ‘ B ’ $\in$ ‘ C ’). По отношение на реализацията на фразеологичните признаци композираните фраземи отговарят на комбинацията [*+/-мотивираност; +/-анализируемост; -продуктивност; +буквалност; -преносност*].

Тяхната форма и значение са регулярно построени и не се отличават с нехарактерно формообразуване, но са ограничени по отношение на словоредни модификации и позволяват ограничено вмъкване на конституенти. Спецификите им произтичат главно от елиптична употреба в контекста. От своя страна биват:

съставни термини и съставни наименования и композеми.

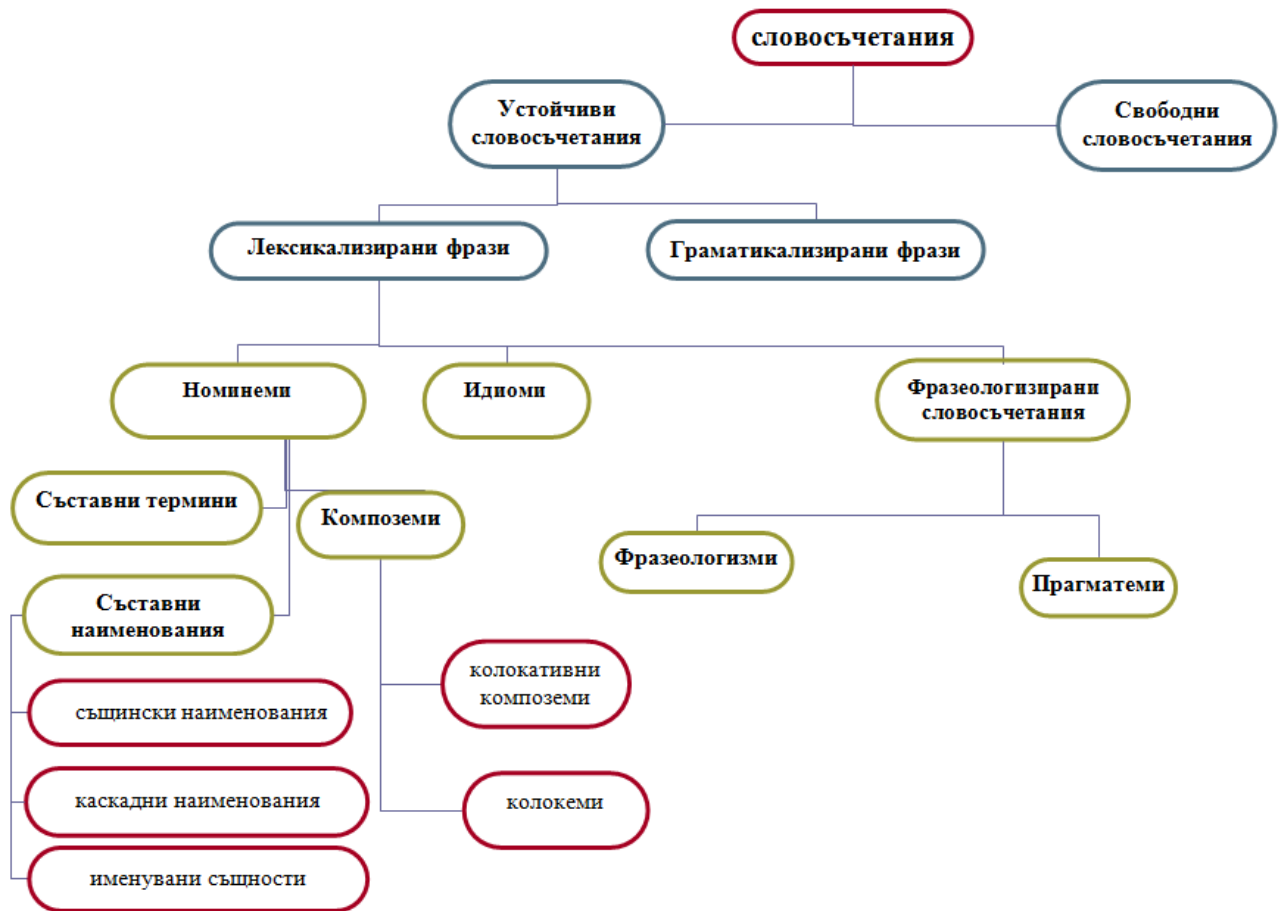
4.2.2.2. Некомпозирани фраземи

Некомпозираните фраземи са лексикализирани словосъчетания с еднородна и неизменяема семантична форма. Означават се с термина *идиоми*. Изразяват метафорично значение и/или емоционална конотация, едновременно означават обект, действие или качество и изразяват оценката на говорещия. Те представят най-високата степен на фразеологизацията по скалата на лексикално-фразовите признаци и се описват от съчетанието [*+/-мотивираност; +/-анализируемост; -продуктивност; +/-буквалност; +преносност*]. Значението на целия израз е напълно независимо от значенията на отделните конституенти и не е конструирано според общите правила на езика на морфологично, синтактично и словоредно равнище. В описанието на И. Мелчук (1995) формално композицията се разглежда като 'A⊕B', при която вместо регулярната сума 'A⊕B' от означаваните от A и B има означавано 'C', различно от тази сума, невключващо нито 'A', нито 'B' (AB = <'C'; /A⊕B/; S_{AB}> | 'C'∅'A' & 'C'∅'B'). Например, ако означим фраземата *дървен философ* с AB, където *дървен* = A, а *философ* = B, значението на израза '*многознайко*' ще бъде = C. Такива например са: *от дъжд на вятър 'рядко', ни в клин, ни в ръкав 'неуместно', през куп за грош 'небрежно'*.

4.2.2.3. Полукомпозирани фраземи

Полукомпозираните фраземи се означават с термина *фразеологизирани словосъчетания*. Те позволяват вариации и/или носят семантика, която не съществува извън израза. Конституентите им са регулярни, но същевременно означават определена степен на преносност. Тяхната формална, морфологична или синтактична конструкция е частично фразеологизирана – парадигматичните вариации, вариациите на словоредата или на лексикалните конституенти са допустими, но се реализират рестриктивно и не следват регулярните правила на езика. Отговарят на следното формално описание (Мелчук, 1995): тяхното означавано 'C', може да бъде изразено с комбинация от означителите /A/, /B/, /D/ и /R/, така че 'A'='B'='D'='R', а 'C'∅'A', 'C'∅'B', 'C'∅'R', 'C'∅'D'. Изборът на означител

зависи от ситуацията. От своя страна биват фразеологизми и прагмати. При фразеологизмите значението на целия израз е отчасти независимо от значенията на своите конституенти, които от своя страна може да имат преносно значение или да се реализират лексикално в ограничено синонимно множество. При прагматемите, при наличие на повече от едно възможни значения, се предоставя свободен избор. Ситуацията предопределя какво да се каже или какъв конкретен израз да се даде на избраното значение

Фигура 2. Класификация на устойчивите словосъчетания

4.2.2.4. Фокусиране на изследването - фразеологизми

Описанието на свойствата на устойчивите словосъчетания е свързано с описание на различни аспекти на фразеологизацията. За тази цел изследването ще се стесни до формалните прояви на фразеологизацията върху конкретна подкатегория на устойчивите словосъчетания – фразеологизмите, дефинирани по-горе.

Фразеологизмите се характеризират с определена степен на вариативност и

имат частична фиксираност. Това е една от най-представителните групи устойчиви словосъчетания и независимо че не са напълно фиксирани, при тях фразеологичността в повечето случаи е безспорно разпознавана от носителите на езика. Изразяват преносно и/или метафорично значение, означават обект, действие или качество и изразяват отношение и емоция. Характеризират се с признаците [+преносност; +/-буквалност; +/-анализируемост; +/-мотивираност; +/-продуктивност]. Значението на целия израз е частично независимо от значенията на своите конституенти, които от своя страна може да имат преносно значение или да се реализират лексикално в ограничено синонимно множество. Означаваното от изрече 'X' включва означаваните и на двете съставлящи го лексеми 'A' и 'B' и допълнително означавано 'C', което е различно от означаваните 'A' и 'B'. Например в създавам семейство, където A=създавам и B=семейство, означаваното от обединението 'A ⊕ B' има стойност както регулярното 'създавам, правя семейство, омъжвам се, оженвам се, сключвам брак', така и 'C' = 'създавам семейни взаимоотношения и атмосфера'. 'C' може да бъде изразено от означаващите /D/ или /R/ – дом, семейно огнище, които принадлежат на означаваното 'B', но не и самостоятелно от 'A', 'B', 'R', 'D'. Или: AB = <'A ⊕ B ⊕ C'; /A ⊕ B/> | 'C' ≠ 'A' & 'C' ≠ 'B'. Този тип фразеологизми позволяват структурни и конституентни вариации, дистантно разположение на конституентите в контекст, както и различни морфо-синтактични промени.

Тъй като категорията обхваща богат и много разнообразен лексикален материал, описанието ще се ограничи до фразеологизмите с опора глагол, или т. нар. глаголни фразеологизми. Техните морфо-синтактични особености се изследват за целите на представянето им в речник и групирането и систематизирането на формално значимите аспекти на тяхното функциониране в текст.

5. Обобщение

Представената класификация, обобщената скала на свойствата и йерархията на лексикално-фразовите признаци се основават на тезата, че фразеологичността е съвкупност от характеристики на формата, значението и функциите на устойчивите словосъчетания. Йерархията на признаците е концептуализирана във фразеологична скала и са изведени критерии за класифициране. Дефинират се подтиповете устойчиви словосъчетания въз основа на композираността и некомпозираността на

значението, която формално се отразява в парадигматичната им реализация. При изследването на различните формално значими аспекти на лексикалното значение се прилагат основните постулати на лингвистичния модел Смисъл <=> Текст, създаден от И. Мелчук и А. Жолковски (1970). Предложената типология е съобразена с българската терминологична традиция, като най-много се доближава до терминологичната йерархия, описана във В. Вѝтов (1998). Делението на категории се основава на признака *композираност*, основан на връзката между цялото и неговите конституенти.

Глава III. Морфо-синтактични свойства на глаголните фразеологизми в български

Фокусирането върху конкретния подклас на глаголните фразеологизми насочва изследването към свойствата, които отличават устойчивите от свободните словосъчетания, основано на езикови данни. За тази цел фразеологизацията на означаващото се разглежда чрез различните прояви на морфологична некомпозираност (нерегулярност и рестриктивност) при фразеологизмите.

1. Парадигматична и синтагматична фразеологизация

Спецификите на фразеологичните изрази, произтичащи от линейната последователност на конституентите им, предопределя необходимостта от парадигматично и синтагматично описание, което да обхваща всички регулярни и нерегулярни форми.

Парадигмата на даден фразеологизъм е съвкупност от всичките му реално употребими словоформи. Фразеологичната словоформа е уникална последователност от микрословоформи¹ към дадена фразеологична основна форма. Всяка фразеологична словоформа има уникално граматично значение.

Категоризирането на класовете фразеологизми, в зависимост от парадигмите им, се основава на следните критерии:

---

¹ Терминът микрословоформа е зает от Г. Герджиков (1997) и означава всяка графична дума — конституент на даден фразеологизъм със свои морфологични особености

а) Структурни характеристики – броят и редът на елементите във всеки фразеологизъм;

б) Флективният тип на опорния елемент в изрази. Фразеологизми, съдържащи две или повече изменяеми микрословоформи, може да комбинират граматичните черти на различни категории, например в описанието на фразеологизма *хвърлям кокал на някого* 'давам нещо проформа' *VPHR_VISIT-NMs0_k(na_N₂):Rls* се съдържа информация за времето, лицето и числото на глагола и за рода, числото и определеността на фразеологично фиксираното съществително;

в) Нерегулярността на парадигмата, парадигматичните ограничения, изразяващи се в т. нар. *аномалии, дефективност* на фразеологичните изрази.

Морфо-синтактичната композираност на глаголните фразеологизми се изразява във възможността различните им граматични, словоредни и синтактични характеристики да бъдат извлечени от съответните особености на конституентите. Регулярните структурни отношения при фразеологизмите са: а) регулярни форми при парадигматичната реализация на глаголната опора; б) регулярни форми при парадигматичната реализация на неопорни фразеологични конституенти; в) Регулярна реализация на съгласувателни, словоредни и синтактични зависимости.

Морфо-синтактичната некомпозираниост на глаголните фразеологизми се състои в произтичащите от фразеологичното значение ограничения във формата и съчетаемостта на фразеологичните елементи и до граматикализиране на структурата им. Нейна проява е флективната некомпозираниост, която се изразява в морфологична фиксираност или ограниченост на парадигматичната реализация на фразеологичен конституент или конституенти. Парадигматични нерегулярности при формообразуването са:

А) Фиксирано формообразуване, което се изразява чрез:

- фиксираност на опорен конституент в определена форма, например *писано е* 'предопределено е';
- фиксираност на неопорен конституент или конституенти в определена форма, например *събирам си такъмите* 'махам се';
- комбинация от парадигматична дефективност на опорен и неопорен конституент, например *броят ми се ребрата* 'твърде слаб съм'.

Б) Дефективно формообразуване, при което поне една от формите на конституентите в структурата е неграматична. Наблюдава се главно при някои фразеологизми с диалектен произход, при които липсва съгласуване, там където би трябвало да е налице, например *студен пот ме избиват* 'изпитвам в паника'.

В) Ограничено формообразуване, когато не всички регулярни форми на конституентите са приложими във фразеологичната парадигма, например формите за единствено число при фразеологизма *броят ми се ребрата*.

Синтагматичната некомпозираност се изразява в нарушаване на регулярните структурни зависимости – ограничена реализация на словоредните и синтактични изменения, нерегулярно съгласуване на фразеологичните конституенти.

А) Съгласувателни отклонения. Докато в свободно композираните фрази съгласуването се определя от морфологичните и лексикано-граматични характеристики на опората, във фразеологизмите тези правила могат да бъдат нарушени. Наблюдава се главно при някои фразеологизми с диалектен произход, при които липсва съгласуване, там където би трябвало да е налице, например *срещнало ме лош вятър* 'ще имам лош късмет'; *студен пот ме избиват* 'изпитвам паника'.

Б) Словоредни отклонения. Изразяват се в ограничения при разместване на реда на фразеологичните конституенти, например *търся под дърво и камък* → *!търся под камък и дърво* 'търся навсякъде'.

В) Съчетателни ограничения, които се изразяват чрез:

- ограничена съчетаемост с аргументи, например *пращам някого за хляб, за круши ...*, но *пращам някого за зелен хайвер* 'заблуждавам';
- фразеологизирани колокати, например *нозе* (вместо *нозете*) *ми държат* 'издържам', *залъци* (вместо *залъците*) *ми заседнат* 'сепвам се';
- ограничения при добавяне на конституент или конституенти, например *хвърлям котва* 'установявам се' → *хвърлям !(старата) котва²*;

---

² С удивителен знак пред израза отбелязваме загубата на фразеологично значение, а със звезда неграматичност на израза.

- ограничения при изпускане на конституент или конституенти, например *хващам голяма риба* 'попадам на нещо важно' → *!хващам риба*;
- ограничения при регулярно възможни замени, например *вдигам бяло знаме* 'предавам се' → *!вдигам синьо знаме*;
- ограничения при замяна на конституенти със синоними, например *търся (диря) !(потърсвам) игла в купа сено* 'търся безнадеждно'.

Г) Синтактични отклонения при образуването на диатезни, деривационни и перифразни изменения, например *броя му хапките* 'наблюдавам някой как яде' → *!хапките му са преброени* → *!преброяване на хапките*.

Частичната некомпозираност се проявява в съчетанието от регулярна и/или: нерегулярна флективна композираност; неограничени структурни изменения; фиксирани или ограничени структурни изменения. С частична некомпозираност се характеризират глаголни фразеологизми, чиито форми за лице се изразяват чрез местоименна клитика, а глаголната форма се изменя по число и време, например *лови ми окото* 'харесва ми'.

2. Колекция от фразеологични данни

Системното описание на различните степени на композираност и/или некомпозираност на структурните комбинации и търсенето на закономерности при проявата им е една от целите на формализираното представяне на глаголните фразеологизми. То се основава на колекция от данни с фразеологични единици, обединяващи речникови статии от различни фразеологични речници на българските фразеологизми, обработени по методологията за разработване на компютърния речник *Phraseo-Lex* на глаголни идиоми в немски (М. Кайл и И. Фишер, 1996). Фразеологичната колекция от данни е извлечена от различни фразеологични речници за български език – Фразеологичен речник на българския език (ФРБЕ, 1975) (К. Ничева и др., 1975), Фразеологичен синонимен речник на българския език (ФСРБЕ) (А. Нанова, 2005), Фразеологичен речник на българския език (ФРБЕ, 2002) (М. Ничева, 2002), единиците, посочени със съответния фразеологичен маркер в Български тълковен речник (БТР) (Д. Попов, 2002), означените с фразеологичен

маркер единици от Българската лексикално-семантична мрежа БулНет³ и от семантично аотираната част от Българския семантично аотиран корпус – БулСемКор⁴ (Св. Коева и др. 2006а; Св. Коева, 2010а). При подбора на глаголните фразеологизми, които да се включат в речника, са взети предвид всички ресурси. Целта е да се изследват най-често срещаните единици и затова ръчно са изключени диалектни или остарели фразеологизми. Разглеждат се само комбинации, организирани около един глагол. На честотен принцип са подбрани глаголни фразеологизми, които съдържат най-често срещаните в речниците глаголни конституенти. Данните са обработени и логически структурирани така, че по зададени критерии от тях да може да се извлече информация автоматично.

3. Конвенции при създаването на компютърен морфо-синтактичен речник на фразеологизми

Измененията в парадигмата на фразеологизмите се реализират непоследователно. Дефективността в парадигмата на фразеологизмите не следва закономерности, тъй като се дължи на специфичното им значение. Това предопределя необходимостта от описанието им в речник, в който еднотипно и формализирано са представени всичките им възможни парадигматични и синтагматични реализации.

Основна цел на практическата работа по изграждане на компютърен морфо-синтактичен речник на фразеологизми е пълнотата на типовете и формализираното представяне на парадигматичните редове, съчетаващо описание на граматични и структурни характеристики. За да се постигнат тези цели, е необходимо създаването на конкретна и еднозначна рамка за описание. Това включва задачи като: унифициране на основните форми на фразеологизмите и групирането на структурните им последователности във формализирани парадигматични типове.

3.1. Унифициране на основните форми на фразеологизмите

Еднозначното определяне на основната форма на фразеологизмите налага извеждането на унифициращи правила. Въз основа на дефиницията на лемата, като най-немаркираната форма от парадигмата на реално употребяващите се форми за дадена езикова единица (Св. Коева, 2008:25), формулираме принципа за минималност

---

³ http://dcl.bas.bg/BulNet/general_bg.html

⁴ http://dcl.bas.bg/corpora_bg.html#SemC

и неутралност на абстрактната лема, с която фразеологизмът се въвежда в речника: *Всеки конституент на фразеологизма се представя в най-ненатоварената с граматични признаци форма, в която при комбиниране с другите конституенти се запазва фразеологичността на изрази. Фразеологичната конструкция се представя в най-слабо натоварената форма, съдържаща само задължителните за реализиране на фразеологичността конституенти.* Прилагането на този принцип налага следните критерии за определяне на основна форма на даден фразеологизъм:

- а) Основна форма на даден конституент на фразеологизма е най-неутралната му форма (най-ненатоварена с граматична информация). Например глаголят, в зависимост от граматичните стойности, които изразява в най-немаркираната си форма – първо или трето лице (при третолични и безлични глаголи) единствено число, деятелен залог, сегашно време, положителна форма. В случай че формата на конституента е ограничена по отношение на някоя от категориите, той се посочва в следващата, най-слабо натоварена с признаци категория в йерархията – за глагола например такава е йерархията на неотносителните времена (сегашно, аорист, бъдеще) и предварителни времена (перфект, минало предварително, бъдеще предварително). Т. е., ако даден глагол е ограничен по отношение на образуването на деятелен залог, основната му форма, както и всички форми при парадигматичното му изменение като фразеологичен конституент са в страдателен залог
- б) Основната форма на даден конституент на фразеологизма е различна от неутралната, когато дадена категория е фразеологизирана и фразеологизмът може да се мени само по останалите граматични категории.
- в) Предпочитаната реализация в сравнителни, пасивни, условни и отрицателни конструкции е специфична *перифраза* (ФРБЕ, 1974/75) и се отбелязва в речниковото описание.
- г) Специфичната перифраза не е част от основната форма, ако съществуването на фразеологизма е възможно извън нея.
- д) За неутрален словоред на даден фразеологизъм се приема правилният словоред освен ако словоредът не е фразеологизиран.
- е) Притежателни конструкции се изразяват чрез неопределителното местоимение за притежание, като възможните словоредни и конституентни трансформации

се представят като притежателна перифраза. Например *нечию ребра се броят* → *неговите ребра се броят* → *ребрата му се броят* → *ребрата на някого се броят* → *броят му се ребрата* → *броят се неговите ребра* → *броят се ребрата на някого*.

ж) Т. нар. контекстови елементи, външни за фразеологизмите, чиито структурен тип позволява вмъкване на елементи, се представят в основната форма на фразеологизма като потенциална позиция без лексикален израз (К. Ничева 1987:73).

3.2. Групиране на парадигматичните характеристики

Концепцията за групирането, отразяващо парадигмите от синтетични словоформи, следва класификацията на Св. Коева (1998, 2006) за йерархията на граматичните характеристики. „Грамматичната информация, включена в речника, условно може да се раздели на: категориална – характеризираща основните форми и показваща групирането на думите по класове (съществително, глагол); парадигматична – характеризираща основните форми и показваща групирането на думите по граматични подкласове (мъжки род, личен глагол, свършен вид, преходен); граматична – характеризираща образуването на словоформите и показваща групирането на думите по граматични (флективни) типове (всички думи от един и същи тип имат еднакво формообразуване)“ Св. Коева (2006). Речниковото описание има вида <лема, граматичен клас, граматичен подклас, флективен тип>. Флективните типове са резултат от пресичането на регулярните с дефективните парадигматични признаци. Различните последователности от микрословоформи, представени според конвенциите за основна форма, са описани и разглеждани като структурни класове, техните разновидности (съгласувателни характеристики, словоредни изменения и типови трансформации) са организирани в структурни типове, а допустимите комбинации от словоформи на конституентите в рамките на даден тип определят структурни подтипове. Частичната реализация на парадигмата на дадена микрословоформа се разглежда като отделен флективен подтип на микрословоформата. При настоящото описание структурните класове на фразеологизмите се определят според броя и подредбата на микрословоформите. От своя страна структурните класове се подразделят в структурни типове според

възможността за образуване на типови трансформации, за изпускане, добавяне или замяна на конституент или конституенти. Според флективните особености на неопорните микрословоформи структурните типове се делят на подтипове. Структурните подтипове се класифицират във фразеологични флективни типове според флективните особености на глаголната микрословоформа.

Грамматичното описание на формите на фразеологизмите обхваща линейния ред на микрословоформите в основна форма и съчетава регулярните им и нерегулярни изменения. Флективната дефективност на даден фразеологизъм може да се изразява в реализация единствено чрез стойностите на конкретна категория, наречена *фразеологизирана категория* или в липса на фразеологична реализация на стойностите на дадена *фразеологично дефективна категория*. Фразеологизирана категория е категория, в рамките на която са ограничени парадигматичните форми на фразеологизма (например 3 лице на глагола *броят в броят ми се ребрата*). Фразеологичните форми се реализират само в някои от стойностите на фразеологизираната категория. Фразеологично дефективна е категория, при която нито една от потенциалните парадигматични форми не се реализира (например единствено число при *броят ми се ребрата*).

3.3.1. Характеристики на опорните микрословоформи

Основните характеристики на глаголните фразеологизми произтичат от глаголната микрословоформа, която е опора на словосъчетанието и носи граматичното значение. Глаголните фразеологизми се разделят в групи, като всяка група е съответно разделена според конкретния флективен тип на глаголната опора и възможните ограничения върху фразеологичната парадигма. Фразеологични глаголни микрословоформи могат да бъдат както лични, така и безлични и третолични глаголи.

3.3.1.1. Глаголни фразеологизми, чиято парадигма се определя от личен глаголен конституент:

3.3.1.1.1. Лични глаголни микрословоформи с пълна парадигма, например *давам ухо*.

3.3.1.1.2. Лични глаголни микрословоформи с ограничена парадигма (3 л. ед. ч.):

а) Рефлексива тантум „се“, например *хващам се на хорото* ‘залавям се’;

б) Рефлексива тантум „си“, например *имам си едно наум* ‘предпазлив съм’;

- в) Акузатива тантум, например *боли ме сърцето* ‘страдам’;
- г) Безлични датива тантум, например *дреме ми на шапката* ‘не ме интересува’, *причернява ми пред очите* ‘прилошава ми’;
- д) Датива рефлексива тантум, например *свят ми се завива* ‘ужасявам се’.
- е) Безлични акузатива тантум, например *дим да ме няма* ‘изчезвам’.

3.3.1.2. Глаголни микрословоформи с фразеологично ограничена парадигма:

- а) Фразеологизирани акузатива тантум ($V3t_k\text{-Pron}_{me}$), например *бодва ме в сърцето* ‘улучва слабото ми място’;
- б) Фразеологизирани датива тантум ($V3t_k\text{-Pron}_{mi}$), например *ляга ми на сърце* ‘много искам нещо’;
- в) Фразеологизирани рефлексива тантум ($V\text{-Pron}_{se/si}$), например *броим се на пръсти* ‘малко сме’;
- г) Фразеологизирани датива рефлексива тантум ($V3t_k\text{-Pron}_{mi}\text{-Pron}_{se}$), например *завива ми се главата* ‘замайвам се’

3.3.1.3. Глаголни микрословоформи с фразеологизирани категории

Фразеологизираността в дадена категория означава, че се реализират само част от редовете на парадигмата на съответния глагол. В този смисъл това е нова парадигма. Например фразеологизираността в трето лице означава, че глаголната микрословоформа няма форми за първо и второ лице. При формообразуването на глаголната микрословоформа се приписва флективен тип, отразяващ съответните ограничения.

3.3.2. Характеристики на неопорните микрословоформи

Неопорните микрословоформи във фразеологичните структури могат да бъдат съществителни, прилагателни, местоимения, числителни, наречия, предлози, съюзи и частици. Парадигматичните им изменения, ако са изменяеми, предопределят отделен структурен подтип на съответния фразеологизъм. Парадигматичната дефективност при микрословоформите се изразява в ограничения при образуването на:

- а) форми за единствено число, например *броя гарги(те)* ‘разсейвам се’;
- б) форми за множествено число, например *дясна ръка съм* ‘доверен човек съм’;
- в) неопределени форми, например *алфата и омегата на нещо съм* ‘стоя в същността на нещо’

г) определени форми, например *важна клечка* ‘човек на високопоставен пост’;

3.3.3. Структурни флективни характеристики

Линейната подредба на конституентите и техният брой също са част от парадигмата на фразеологизмите. Всеки конституент във фразеологичната структура е съществен и необходим при пълното фразеологично описание. Факултативни елементи са думи от контекста или модификатори, които се вмъкват в минималната фразеологична конструкция. Отразяването на структурните специфики на фразеологизмите е свързано и с особеностите на тяхната *фразеологизирана аргументност*. Някои аргументни позиции се заемат от конкретна дума (която рядко е заменима със синоним), която заедно с глагола изразява фразеологичното значение. В този случай те загубват аргументната си роля. Други аргументни позиции се запазват и при фразеологичното значение и могат да се заемат от множество лексикални единици, както при нефразеологичния глагол. Фразеологизираните аргументи в основната форма могат да се изразят с кратката местоименна форма във фразеологичната структура. Задължителните позиции се отразяват в структурното описание на фразеологизма и се наричат *фразеологизирани позиции*. Те са определящи при представяне на словоредните, съгласувателните и перифразните изменения на различните типове фразеологизми.

Глаголните фразеологизми са разделени в класове според конституентите си. Според конституентната структура различаваме три основни групи фразеологизми – глаголни фрази с имплицитен субект, глаголни фрази с експлицитен субект и глаголни фрази с малки изречения.

Структурен клас	Описание на линейната комбинация	Пример
фразеологизми с имплицитен подлог		
V-N _k	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в ж. р., ед. ч.;	<i>хвърлям котва</i>
V-NF _{S_k}	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч.;	<i>бия път</i>
V-NM _{S_k}	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в мн. ч.	<i>броя мухите</i>
V-Np _k		

V-N _k -(na_N ₂) V-NF _s _k -(na_N ₂) V-NM _s _k -(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ., фразеологизирано непр. Допълнение	<i>подавам ръка на някого</i> <i>имам зъб на някого</i>
V-NP _k -(na_N ₂) V-(Apd _k +Np0 _k)-(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма, фразеологизирани прил. и същ. в мн. ч, фразеологизирано непряко допълнение	<i>вадя кирливите ризи на някого</i>
V-N-PP _k V _m -NF _s 0 _k -(PREP_ (Ns0 _k _Ns0 _k))	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано същ в ед. ч., нечл. ф., предл., фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф., фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф.	<i>търся игла в купа сено</i>
V-N _k POS _{si} V-NM _s 0 _k POS _{si}	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в м.р. ед. ч. нечл. ф., фразеологизирано възвр. прит. мест., кр. ф.	<i>пъхам носа си</i>
V-N _k POS _{si} -(na_N ₂) V-NF _s d _k POS _{si} -(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ., фразеологизирано възвр. прит. мест., фразеологизирано непр. Допълнение	<i>подавам ръката си на някого</i>
V-N _k POS _{si} -(PREP_N _k) V-Np _k POS _{si} -(PREP_NM _s l _k)	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано същ. в мн. ч., фразеологизирано възвр. прит. мест., предл., фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч., кр. опр. ф.	<i>хвърлям парите си на вятъра</i>
V-A _m _N _k V-A _m _NN _s 0 _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано прил., фиксирано в лексикално множество и фразеологизирано същ. в ср. р., ед. ч.	<i>имам лошо име</i> <i>имам добро име</i>
V-(A _m)_N _k V-(A _m)_NF _s 0 _k	гл. с пълна парадигма, незадълж. прил./пок. мест., фиксирано в лексикално множество и фразеологизирано същ. в ж. р., ед. ч.	<i>отварям (голяма) уста</i> <i>отварям (такава) уста</i>
V-NUM _k _N _k V-NUM _k _NM _s 0 _k V-NUM _k _NF _s 0 _k	гл. с пълна парадигма, бр. числит., фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф.	<i>хвърлям един поглед</i> <i>правя първата крачка</i>

V-PRONA3 _k	гл. с пълна парадигма и фразеологизирано лич. мест. в 3 л., в. п., ж. р.	<i>оплесках я</i> <i>втасах я</i>
V-PRON _{si} _N _k +PP V-PRON _{si} _N _k -(PREP_N _k)	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано възвр. лич. мест. в кр. ф., д. п., предлог, фразеологизирано същ. в ед. ч., чл. ф.	<i>събирам си ума в главата</i>
(V_Pron _{si})(A _M)_N _k (V_Pron _{si})(A _M)_NFs0 _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано възвр. лич. мест. в кр. ф., д. п., незадълж. прил., фиксирано в лексик. множество, фразеологизирано същ. в ед. ч., чл. ф.	<i>давам си (ясна/точна) сметка</i>
V-PREP_N _k V-PREP_Np0 _k	гл. с пълна парадигма, предлог, фразеологизирано същ. в ед. ч., нечл. ф.	<i>бия на очи</i>
V-PREP_N _k -(na_N ₂) V-PREP_Npd _k -(na_N ₂) V-PREP+NFd _k -(na_N ₂)	гл. с пълна парадигма, предлог, фразеологизирано същ. в мн. ч., чл. ф., фразеологизирано непр. допълнение	<i>падам в очите на някого</i> <i>набивам в главата на някого</i>
V-PREP_N _k _N _k V-PREP_Nsd _k _Ns0 _k	гл. с пълна парадигма, предл., фразеологизирано същ. в ж. р., ед. ч., чл. ф. и фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч., нечл. ф.	<i>правя от мухата слон</i>
V-N ₂ -PREP_NUM_N _k V-N ₂ -PREP_NUM_Np0 _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано пряко допълнение, предл., фразеологизирано бр. числит. и фразеологизирано същ. в мн. ч., нечл. ф.	<i>правя някого на две стотинки</i>
V-N ₂ -PREP_A _k _N _k V-N ₂ -PREP_AMsl _k _NMs0 _k	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано пряко допълнение, предл., фразеологизирано прил. и същ. в м. р. ед. ч., нечл. ф.	<i>отклонявам някого от правия път</i>
фразеологизми с експлицитен подлог		
(NON ₁ -N _k)-V3 _k (NON ₁ -NNs0 _k)-V3 _k	фразеологизирано същ., в ср. р., ед. ч., чл. ф., фразеологизирана притеж. пози-	<i>нечие сърце изсъхва</i> <i>нечий час настъпва</i>

	ция, фразеологизиран гл. в 3 л. ед. ч.	
$N_k-V_{3k}-PREP\_ (NON_1-N_k)$ $NMs_{0k}-V_{3k}-PREP\_ (NON_1-NNs_{0k})$	фразеологизирано същ., гл. фразеологизиран в 3 л. ед. ч., предлог, фразеологизирана притежателна позиция	<i>мед капе на нечие сърце</i>
$(NON_1-N_k)-(se\_V_{3k})$ $(NON_1-Np_{0k})-(se\_V_{3pk})$	фразеологизирано същ., в мн. ч., чл. ф., фразеологизирана притежателна позиция, рефл. мест. и фразеологизиран гл. в 3 л. мн. ч.	<i>нечи ребра се броят</i>
$N_k-POSS-V_{3k}-A_k$ $NMsh_k-POSS-V_{3k}-Ams_{0k}$	фразеологизирано същ. в ед. ч. чл. ф., фразеологизирано прит. местоимение, кр. ф., фразеологизирано спом. гл. в 3 л., ед. ч., фразеологизирано прил. в м. р., ед. ч., нечл. ф.	<i>животът ми е мил</i>
фразеологизми с малки изречения		
$V_{AUX}-A_k-PREP_{kato}-N_k$ $V_{AUX}-A_k-PREP_{kato}-NMs_{0k}$	фразеологизиран спом. гл. в 3 л. ед. ч., фразеологизирано екзоцентрично изменяемо прил., предлог, фразеологизирано същ. в м. р., ед. ч. нечл. ф.	<i>някой е гол/а/о/и като пищов</i>
$V-N_k-A_k$ $V-NFd_k-A_k$	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано същ. в ж.р., ед. ч., фразеологизирано екзоцентрично изменяемо прил.	<i>има м думата последен/на/но/ни</i>
$V-N_2-A_k$	гл. с пълна парадигма, фразеологизирано пряко допълнение, екзоцентрично изменяемо прилагателно	<i>изкарвам някого чист/а/о/и оплаквам някого жив/а/о/и</i>
$V-PREP_{kato}-A_k$	гл. с пълна парадигма, предлог, фразеологизирано екзоцентрично изменяемо прилагателно	<i>бягам като отърлен/а/о/и</i>

Таблица 3. Групиране на глаголните фразеологизми в структурни класове

3.3. Синтагматични особености

Синтагматичните особености на фразеологизмите са свързани с всички количествени и позиционни промени на фразеологичните микрословоформи,

включително и с различните им лексикални варианти.

Глаголните фразеологизми имат относително свободен словоред. Заради относителната автономия на глаголната опора повечето вариации, типични за свободните фрази, са възможни и във фразеологичните конструкции. Някои от словоредните изменения могат да бъдат типизирани чрез *синтактични трансформации*. Макар и прояви на регулярно синтактично поведение, в някои фразеологизми те са неприложими и ограничени. Това налага типизирането и описанието им.

Формализирането на граматичното описание на устойчиви словосъчетания е свързано с формализиране на разделителите. Въз основа на описанието на Св. Коева (2006) се дефинират се три типа словоред – фиксиран, граматично фиксиран и свободен, които се комбинират с различните типове разделители.

а) фиксиран словоред, при който не се позволяват словоредни изменения, например *правя-на_мат_и_маскара* ‘нахоквам’ → *!правя на мат ли и маскара* → *!правя на маскара и мат*;

б) граматично фиксиран словоред, който предопределя възможност за вмъкване на предварително фиксирано множество от клитики, например *имам_сливи-в_устата* ‘мълча’ → *!имаши ли сливи в устата* → *имам_сливи-в_устата* → *сливи-имами-в_устата* → *сливи ли имаш в устата*;

в) относително фиксиран словоред, който предопределя възможност за вмъкване на конкретни класове или синтактични групи, например *духом не падам (никога)* ‘не се предавам’;

г) свободен словоред, когато фразеологичните микрословоформи подлежат на промяна на линейния ред, без фразеологичното значение да се промени, например *вадя му думите с ченгел от устата* ‘карам някого да говори’ → *с ченгел му вадя думите от устата* → *думите от устата му с ченгел вадя*.

Словоредните изменения при граматично фиксиран словоред, които характеризират различните групи фразеологизми, се разглеждат като типови синтактични трансформации. Такива са:

а) Притежателни перифрази. Разглеждат се два типа: тип 1, в която неопределително местоимение за притежание (NON₁N_k) се преобразува в притежателно местоимение или предложна фраза например *нечий час настъпи*

‘моментът е подходящ за нечия изява’ → *часът на някого настъпи* → *часът ми настъпи* → *настъпи ми часът* → *настъпи моят час* → *настъпи часът на някого* и тип 2, в която се редуват пълната и кратката форма на възвратното притежателно местоимение. Например *пъхам си нос* ‘нахалявам’ → *пъхам нос си* → *пъхам своя нос*.

б) Обектни перифрази, например *подавам ръка на някого* ‘помагам’ → *подавам на някого ръка* → *ръка подавам на някого* → *подавам му ръка* → *ръка му подавам*.

в) Отрицателни перифрази, например *без мозък съм* ‘глупав съм’ → *имам/нямат мозък*

д) Условни перифрази като *животът ми е мил* ‘не съм склонен да рискувам’ → *мил ми е животът* → *ако ти е мил животът*;

е) Пожелателни перифрази, например *живот и здраве да е* → *ако е живот и здраве* → *нека е живот и здраве*

В зависимост от съгласувателните изменения на микрословоформите определяме три типа съгласувателни зависимости в рамките на глаголните фразеологизми – ендоцентрични, екзоцентрични и смесени. Ендоцентричното съгласуване е съгласуване между микрословоформи в рамките на фразеологизма (*отварям голяма уста*). Екзоцентричното съгласуване се наблюдава при съгласуване на фразеологичен компонент с фразеологично определена аргументна позиция, например *изкарвам някого чист/а/о/и* ‘прикривам’.

Незадължителните модификации в рамките на фразеологизмите имат синтактичен характер. Такива са вмъкването на модифициращи думи към дадена микрословоформа, на допълнителна микрословоформа и/или на елементи от контекста.

Регулярната замяна на именна фразеологична микрословоформа с местоимение или наречие води до нарушаване на фразеологичното значение, тъй като именните групи в глаголните фразеологизми не са референциални изрази. Например фразеологичността на израза *скривам се в миша дупка* се губи в *!скривам се там* или *!скривам се в такава дупка*.

Вариативността на конституентите във фразеологичната структура засяга едновременно дефинирането на техните граници и въпроса за синонимията между

фразеологизмите. Вмъкнатият елемент запазва значението, което носи като самостоятелна езикова единица, например *навличам си (голяма) беля на главата* ‘причинявам си неприятности’, а факултативният се десемантизира, например *влизам в (правия) път(я)* ‘поправям се’.

4. Изводи

Произтичащите от фразеологичното значение ограничения във формата и съчетаемостта на фразеологичните конституенти са проява на фразеологизиране на граматичните им категории и на структурните и синтактичните им отношения. Граматикализацията и лексикализацията са отражение на фразеологизацията на формата и фразеологизацията на съдържанието при глаголните фразеологизми. Приемаме, че това се дължи на посочената от Ив. Касабов (2013) семантична граматикализация на лексикалното значение, с която се постига стесняване на многозначността на дадена езикова единица.

Фразеологизацията е двустранен процес на парадигматична и синтагматична лексикализация и граматикализация. Групирането в разгледаните структурни класове ни дава основание да говорим за фразеологизиране на категории като лице, вид и транзитивност, за фразеологично лексикализиране на синтактични позиции и за фразеологизиране на глаголната аргументност.

Глава IV. Формализиран морфо-синтактичен речник на глаголни фразеологизми в български

Качеството на лингвистичните методи за автоматично разпознаване на устойчиви словосъчетания зависи от прецизността на езиковите ресурси и модели, вложени в тях. Те включват различни по съдържание и обем речници и системи от правила, които описват лексикалните и граматичните характеристики на езиковите единици. Пълният списък на граматичните форми на фразеологизмите е необходим за компютърната обработка на даден език, но изписването на целите парадигми отнема много време и е свързано с дефиниране на конкретни комбинации в парадигматичните редове, които могат да се появят в контекста. Затова различни подходи за описание на фразеологични единици търсят закономерности, чрез които

автоматично да възпроизведат някои от продуктивните характеристики.

Описателните възможности, определящи за пълнотата на граматичното описание на даден формален подход към несвободните фрази, са:

а) Икономичност на компонентното описание, което се постига чрез свързаност на морфологичните описания на самостоятелните думи и конституентите на несвободните фрази;

б) Потенциал за морфологичен анализ и генериране на парадигмата на несвободни фрази и представяне на регулярни и дефективни парадигми.

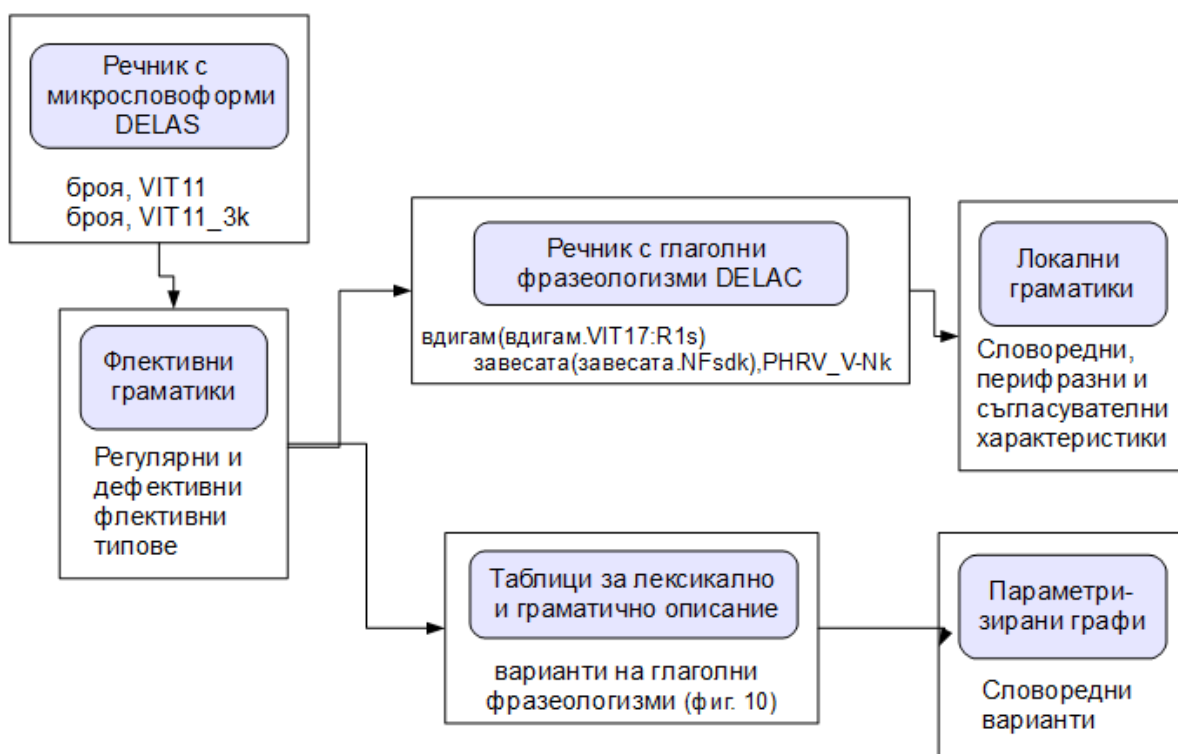
Специфичните парадигматични особености на фразеологизмите предопределят няколко начина, по които може да се осъществи формализираното им описание. Единият вариант е речник, в който са изредени всички възможни парадигматични реализации на фразеологизмите, но такъв ресурс е твърде обемен и труден за реализиране. Според М. Грос (1996) лексикално-граматичните подходи са най-подходящата формална рамка за представяне на формообразуването при фразеологични единици. Те включват списък с основни форми и множество от правила, валидни за определени фразеологични групи. Тези правила се наричат локални граматика. Създаването на флективни речници и локални граматика може да се основава на различни математически формализми, пример за това са крайните автомати (Л. Картунен и др., 1992; Л. Картунен, 1993) и базите от данни (А. Копстейк и др., 2002). Формализираното описание на фразеологизмите може да се изгради и според принципите на унификационните граматика (А. Саг и др., 2002; А. Копстейк и др., 2002; А. Вилавиченцио и др., 2004).

Разработеният в Лабораторията за автоматична и лингвистична обработка (Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique – LADL) към Френския национален център за научни изследвания (CNRS) формат DELA (Dictionnaires électroniques du LADL) (Б. Кортуа и М. Зилберщайн, 1990; М. Зилберщайн 1993а; 1993б) е насочен към широкообхватен морфологичен анализ на лексикални единици чрез автоматично съпоставяне на думи в текста с пълния списък от възможни граматични анотации. Автоматичното формообразуване на дадена лема се извършва с помощта на флективни граматика за различните флективни типове, в които се групират лемите. Връзката между лемите в речника и съответните им

флексивни граматика се осъществява чрез името на флексивната граматика. Всяка флексивна граматика се съотнася с точно определен флексивен тип, чрез който се образуват формите в парадигмата и се приписва информация за граматичните категории и характеристики.

Речниковият формат DELA е в основата и на речниковите описания в системата Unitex⁵, която се използва при разработването на формализирания морфосинтактичен речник на глаголни фразеологизми в дисертацията.

За да се постигне обхватно описание на посочените в гл. III регулярни и нерегулярни характеристики на избраното множество български глаголни фразеологизми, беше построено унифицирано лексикализирано описание. То обхваща речник на думите (микрословоформите), речник на фразеологичните единици, флексивни граматика и локални граматика, представени като таблици или графи. Тяхното комбиниране води до автоматично образуване на всички възможни форми от парадигмата на всеки фразеологизъм, описан в речника на глаголните фразеологизми.

Фигура 2. Структура на модулите на морфо-синтактичното описание

⁵ <http://www-igm.univ-mlv.fr/~unitex/index.php?page=0>

Всеки конституент в глаголният фразеологизъм се идентифицира морфологично в общ речник на несъставните думи. За да се генерират една или повече граматични форми на дадена фразеологична микрословоформа, е необходимо да знаем нейната лема и флективния ѝ тип, означен с флективен код. Групирането във флективни типове се представя чрез флективни граматички, които съответстват на краен автомат или преобразувател.

Общият брой на глаголните фразеологизми в речника е 1000. Те са разпределени в 30 структурни типа и са описани в граматиката с 50 флективни типа.

Формалното описание включва абстрактна основна форма на всяка микрословоформа и съответния ѝ флективен тип, ако е изменяема, категория и фиксирани граматични стойности, ако не е изменяема. Словоредните особености на фразеологизма се представят чрез правила за линейно предхождане на компонентите

1. Разпределение на структурните типове

Броят, линейният ред и частта на речта на микрословоформите определят структурните класове; словоредните специфики и категориалните характеристики на микрословоформите определят структурните типове; флективните особености на неопорните микрословоформи определят структурните подтипове; флективният тип на опорния глагол определя фразеологични флективни типове.

1.1. Структурен клас V+N_k: фразеологизми с имплицитен подлог.

Структурният клас обхваща глаголни фразеологизми, съставени от комбинацията на глагол и съществително.

1.1.1. Структурен тип V-N_k

Структурният тип включва транзитивни лични глаголи, в които позицията на прякото допълнение е фразеологично лексикализирана. В този тип фразеологизми глаголната опора се реализира с пълната си парадигма, представена чрез съответния флективен тип. Глаголните фразеологизми от този тип подлежат на регулярните изменения на глаголите по лице, число и време. Този структурен тип се характеризира с граматично фиксиран словоред, който допуска вмъкване на въпросителна клитика.

В таблицата по-долу са представени разновидностите на структурния тип.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-NF _k	V-NFs0 _k	VIT17-NFs0 _k VIT8-NFs0 _k VIT18-NFs0 _k	27	<i>вдигам глава бера душа хвърлям котва</i>
	V-NFsdk	VIT6-NFsd _k VIT17-NFsd _k	9	<i>бия камбаната вдигам махалата</i>
V-NM _k	V-NMs0 _k V-NMsl _k	VPT9-NMs0 _k VIT17-NMs0 _k VPT13-NMsl _k	73 14	<i>вдигам глас давам вид държа кокала</i>
	V-NMpd _k	VIT2-Npd _k	4	<i>вдигам гълъбите</i>
V-NN _k	V-NNs0 _k	VIT17-NNs0 _k	6	<i>нямам сърце</i>
V-N0/d _k	V-NMs0/d _k	VIT6-NM_3 _k	4	<i>бия барабана</i>
V-ADV _k		VIT17-ADV _k VIT10-ADV _k	17	<i>гледам отвисоко изваждам наяве</i>

Таблица 4. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-Nk

1.1.2. Структурен тип V-A_k-N_k

Структурният тип представлява комбинация от изменяем глагол, фразеологизирано прилагателно и фразеологизирано съществително, например *имам голяма уста* 'говоря твърде много'.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-A _k -N _k	V-A _k -NFs0 _k	VIT7- A _k -NFs0 _k	5	<i>имам дебела кожа</i>
	V-A _k -NMs0 _k V-A _k -NMp0 _k	VIT17-A _k -NMs0 _k VIT7-A _k -NMp0 _k	4	<i>давам заден ход имам гумени пръсти</i>
	V-A _k -NNs0 _k	VIT17- A _k -NNs0 _k	5	<i>имам лошо име</i>
V-A _k -Ns0/l _k	V-A _k -NMs0/l _k	VIT17- A_4mlk	4	<i>вдигам бял/белия байряк</i>
	V-NUM _k -NFp0 _k	VIT10-NUM _k - NFp0 _k	8	<i>правя първи стъпки</i>

Таблица 5. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-A_k-N_k

1.1.3. Структурен подтип V-(A_k)-N_k

Структурният тип се състои от комбинация от изменяем глагол и фразеологизирана микрословоформа, между които може да се появи прилагателно, например *хвърлям (бърз) поглед* 'преглеждам', *бълвам (зелени) гущери* 'злословя'. На този тип конструкции се приписва граматика, която описва ексцентрично съгласуване между прилагателното и съществителното. Разновидностите на структурния подтип се определят от флективните особености на микрословоформите, например *вдигам (голяма) пара* 'гневя се излишно' V-(A)-N_{0k} и *бълвам (зелени) гущери* – V-(A_{p0})-NM_{p0k}.

1.1.4. Структурен тип V-(ADV_m)-N_k

Структурният тип представлява комбинация от изменяем глагол и фразеологизирана микрословоформа, между които може да се появи наречие, например *виждам (много, малко, доста) зор* 'затруднявам се'. Тъй като наречието варира в семантични класове, за всеки фразеологизъм от този тип се описва отделна граматика.

1.1.5. Структурен тип V-N_k-(na_N₂)

Структурният тип се състои от транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение и с фразеологизирана позиция на непрякото допълнение. Глаголните фразеологизми от тази група, например *подавам ръка на някого* 'помагам', се характеризират с граматично фиксиран словоред и обектна перифраза.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-NFk-(na_N ₂)	V-NFs0 _k -(na_N ₂)	VIT17-NFs0 _k -(na_N ₂) VPT7-NFs0 _k -(na_N ₂)	12	<i>подавам ръка на някого</i> <i>дам възможност на някого</i>
	V-Np0 _k -(na_N ₂)	V4IT-NFp0 _k -(na_N ₂)	20	<i>заложа примки на някого</i>
V-NMk-(na_N ₂)	V-NMs0 _k -(na_N ₂)	VIT18-NMs0 _k -(na_N ₂)	23	<i>хвърлям кокал на някого</i>
	V-NMsl _k -(na_N ₂)	VIT18-NMsl _k -(na_N ₂)	7	<i>удрям клинеца на нещо</i>
V-NNk-(na_N ₂)	V-NNs0 _k -(na_N ₂)	VPT2-NNs0 _k -(na_N ₂)	4	<i>метна око на някого</i>

	V-NNsd _k (na_N ₂)	VPT2-NNsd _k (na_N ₂)	6	<i>светявам маслото на някого</i>
--	--	---	---	---

Таблица 6. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-Nk-(na_N₂)

1.1.5. Структурен тип V-(edin)-N_k(na_N₂)

Структурният тип представлява комбинация от изменяем глагол и фразеологизирана микрословоформа, като *удрям ключа* 'заключвам', при които именният конституент може да бъде перифразиран с *един*, например *удрям един ключ*. На именния конституент, който има повече от една форма в парадигмата на фразеологизма, се приписва дефективен флективен тип. Глаголните фразеологизми от този тип се характеризират с граматично фиксиран словоред и обектна перифраза.

1.1.6. Структурен тип V-A-Nk_(na_N₂)

Структурният тип представлява комбинация от изменяем глагол, фразеологизирано прилагателно и фразеологизирано съществително, например *давам зелена светлина* 'разрешавам', и се характеризира с граматично фиксиран словоред и обектна перифраза.

1.1.7. Структурен тип V- (NON₁-N_k)

Структурният тип е се състои от транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение и притежателна позиция. Глаголните фразеологизми от тази група, се характеризират с граматично фиксиран словоред и притежателна перифраза от тип 1, която се приписва на съществителното.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V- (NON ₁ -N _k)	V-(NON ₁ -NF _s _k)	VPT10-(NON ₁ -NF_3 _s _k)	3	<i>мътя нечия вода</i>
	V-(NON ₁ -NM _s _k)	VIT10-(NON ₁ -NM_3 _l _k)	2	<i>изтърся нечий джоб</i>
	V-(NON ₁ -NMP _k)	V4IT-Npd _k - (NON ₁ -NM_7 _p _k)	2	<i>ближа нечи крака</i>
	V-(NON ₁ -NNS _k)	V17IT-(NON ₁ -NNS _k)	5	<i>вдигам нечие кръвно</i>
	V-(NON ₁ -NP _k)	V4IT-Npd _k -(NON ₁ -N_p _k)	28	<i>ближа нечи сълзи</i>

Таблица 7. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-(NON₁-N_k)

1.1.8. Структурен тип V-(N_k_POS_{si})

Структурният тип обхваща транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение и с фразеологизирана възвратно притежателна перифраза на именния конституент.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-(N _k _POS _{si})	V-(NF _k _POS _{si})	VIT17-NFsd _k _POS _{si}	34	<i>блъскам главата си</i>
	V-(NM _k _POS _{si})	VIT17-NMsl _k _POS _{si}	39	<i>пъхам носа си</i>
	V-(NN _k _POS _{si})	VPT18-NNsd _k _POS _{si}	2	<i>оставям здравето си</i>

Таблица 8. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-(N_k-POS_{si})

1.1.9. Структурен тип V-(N_k_POS_{si})-ADV

Структурният тип обхваща транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение, с фразеологизирана възвратно притежателна перифраза на именния конституент и наречие, например *държа главата си високо* 'запазвам достойнство'.

1.1.10. Структурен тип V-(N_k_POS_{si})-A_k

Структурният тип обхваща транзитивни лични глаголи с фразеологизирано пряко допълнение, с фразеологизирана възвратно притежателна перифраза на именния конституент и прилагателно, например *държа очите си отворени* 'внимавам'. При тях се наблюдава екзоцентрично съгласуване между съществителното и прилагателното.

1.2. Структурен клас V+PP: фразеологизми с имплицитен подлог

Обхваща лични глаголи с фразеологизирана предложна група. Структурният клас се подразделя на типове в зависимост от преходността на глагола. В речника тази група се състои от двеста тридесет и една основни форми и не изчерпва всички възможни случаи.

1.2.1. Структурен тип V-PREP-N_k

Структурният тип се състои от интранзитивни лични глаголи с фразеологизирана предложна група.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
----------------	-------------------	---------------	------	--------

V-PREP-N _k	V-PREP_NMs0	VIII17-PREP_NMs0 _k	26	<i>умирам от студ</i>
	V-PREP_NMslk	VIII17-PREP_NMslk _k	16	<i>влизам в строя</i>
	V-PREP_NFs0k	VIII17-PREP_NFs0k _k	8	<i>падам в битка</i>
	V-PREP_Np0k	VIII17-PREP_Np0k _k	15	<i>бия на очи</i>

Таблица 9. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-PREP_N_k

1.2.2. Структурен тип V~N₂~PREP_N_k

Структурният тип се състои от транзитивни лични глаголи с фразеологизирана предложна група.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V~N ₂ ~PREP_N _k	V~N ₂ ~PREP_NMs0	VIT18~N ₂ ~PREP-NMs0 _k	8	<i>удрям (някого) в гръб</i>
	V~N ₂ ~PREP_NMslk	VIT18- N ₂ ~PREP_NMslk _k	14	<i>хвърлям (някого) в оркестъра</i>
	V~N ₂ ~PREP_NFs0k	VIT18- N ₂ ~PREP_NFs0k _k	17	<i>вземам (някого) на мушка</i>
	V~N ₂ ~PREP_NFsd _k	VIT18- N ₂ ~PREP_NFsd _k	7	<i>хващам (някого) за перушината</i>
	V~N ₂ ~PREP_NNs0k	VIT17- N ₂ ~PREP_NNs0k _k	16	<i>вземам (някого) за канарче</i>
	V~N ₂ ~PREP_A-N _k	VIT17- N ₂ ~PREP_An0 _k -NN0 _k)	19	<i>гледам (някого) с лошо око</i>
	V~N ₂ ~PREP_N _k _CONJ_N _k	VIT17- N ₂ ~PREP_NM0 _k _CONJ_NF0 _k)	12	<i>направлям (някого) на бъз и коприва</i>

Таблица 10. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V~N₂~PREP_N_k

1.2.3. Структурен тип V-PREP_(NON₁_N_k)

Структурният тип се състои от лични глаголи с фразеологизирана предложна група.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
V-PREP_(NON ₁ _N _k)	V-PREP_(NON ₁ _NFs0 _k)	VII17-PREP_(NON ₁ _NFs0 _k)	11	<i>влизам в нечия сметка</i>
	V-PREP_(NON ₁ _NNs0 _k)	VIT17-PREP_(NON ₁ _NNs0 _k)	17	<i>хвърлям в нечие лице</i>
	V-PREP_(NON ₁ _Np0 _k)	VII17-PREP_(NON ₁ _Np0 _k)	18	<i>падам в нечи очи</i>
	V~N ₃ ~PREP_(NON ₁ _Np0 _k)	VIT17-N ₃ ~PREP_(NON ₁ _Np0 _k)	6	<i>давам (нещо) в нечи ръце</i>

Таблица 11. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип V-PREP_N_k

1.2.4. Структурен тип (V_PART_{se})-Prep-N_k

Структурният тип се състои от фразеологизирани възвратно лични глаголи. Флективният тип съвпада с този на регулярния глагол и се съчетава с частицата *се*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
(V_PART _{se})-Prep-N _k	(V_PART _{se})-PREP-NF _k	VIT17Ref _k _se-PREP_NFsd _k	3	<i>бръквам се в кесията</i>
	(V_PART _{se})-PREP-NM _k	VIT17Ref _k _se-PREP_NMsl _k	6	<i>бръквам се в джоба</i>
	(V_PART _{se})-PREP-NN _k	VPT10Ref _k _se-PREP_NNsd _k	6	<i>бръкна се в портмонето</i>
	(V_PART _{se})-PREP-Np _k	VIT6Ref _k _se-PREP_NFpd _k	4	<i>бия се в гърдите</i>
	(V_PART _{se})-ADV	VIT13Ref _k _se-ADV	7	<i>държса се настрана</i>

Таблица 12. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (V_PART_{se})-PREP-N

1.2.5. Структурен тип (V3t_PRON_{me})-PREP_N_k и (V3t_PRON_{mi})-PREP_N_k

Структурният тип се състои от фразеологизирани безлични и третолични глаголи, при които парадигматичните изменения по лице се осъществяват от кратката форма на личното местоимение във винителен или дателен падеж. Обектната позиция може да се заеме от съществително, което задължително се удвоява. Описанието на глаголният конституент отправя към дефективна граматика V3t, в която глаголът има основна форма в 3 л. ед. ч. във всички времена.

- фразеологизирани безлични датива тантум (V3t_PRON_{mi})-PREP_N_k, *дреме ми на чепика* 'не ме интересува'; *писва ми на шапката* 'омръзва ми';
- фразеологизирани безлични акузатива тантум V3t_PRON_{me})-PREP_N_k, *стяга ме под лъжичката* 'притеснявам се'; *бодва ме в сърцето* 'улучва слабото ми място'; *бодва ме под лъжичката* 'внезапно изпитвам мъка'.

1.3. Структурен клас NP_k+V: фразеологизми с експлицитен подлог.

Класът се характеризира с фразеологизиран подлог, което определя дефективната парадигма на глаголната опора, съгласувана по число със съществителното в подложната позиция. Класът се разделя на следните типове.

1.3.1. Структурен тип (NON₁_N_k)-VII3t

Структурният тип се състои от несвършени интранзитивни глаголи, фразеологизирани в трето лице. Характеризира се с притежателна перифраза от тип 1, например *нечие сърце изсъхва* 'някой изпитва мъка' → *изсъхва нечие сърце* → *неговото сърце изсъхва* → *изсъхва неговото сърце* → *изсъхва сърцето на някого* → *сърцето ми изсъхва*, и регулярно ограничение при реализацията на възвратното притежателно местоимение *?изсъхва си сърцето*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
NON ₁ _N _k -V3t	NON ₁ _NNs0 _k -V3t	NON ₁ _NNs0 _k -VII63t	1	<i>нечие сърце изсъхва</i>
	NON ₁ _NMs0 _k -V3t	NON ₁ _NMs0 _k -VII173t	13	<i>нечий дроб възвира</i>

Таблица 13. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (NON₁_N_k)-VII3t

1.3.1. Структурен тип (NON₁_N_k)-CONJ_V3t

Структурният тип се състои от свършени интранзитивни глаголи, които се характеризират с притежателна перифраза от тип 1 и конституент съюза *да*, който може да бъде заменян с *ще*, например *нечие сърце да изсъхне* 'пожелавам мъка' → *да изсъхне нечие сърце* → *сърцето ми да изсъхне* → *сърцето на някого да изсъхне* → *нечие сърце ще изсъхне*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
(NON ₁ _N _k)-CONJ_V3t	(NON ₁ _NNs0 _k)-CONJ_V3t	(NON ₁ _NNs0 _k)-CONJ_VII63t	1	<i>нечие сърце да изсъхне</i>

	(NON ₁ _NFs0 _k)- CONJ_V3t	(NON ₁ _NFs0 _k)- CONJ_VIII173t	1	<i>приказка да излезе на някого</i>
	(NON ₁ _NMs0 _k)- CONJ_V3t	(NON ₁ _NMs0 _k)-CONJ_ VII213t	11	<i>нечий дроб да възвре</i>

Таблица 14. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (NON₁N_k)-CONJ_V3t

1.3.2. Структурен тип N_k-VII3t-(na_N₂)

Структурният тип се състои от несвършени интранзитивни глаголи, фразеологизирани в трето лице. Характеризира се с обектна перифраза.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
N _k -V3t-(na_N ₂)	NNs0 _k -V3t-(na_N ₂)	NNs0 _k -VII173t-(na_N ₂)	2	<i>име излиза на някого</i>
	NFs0 _k -V3t-(na_N ₂)	NFs0 _k -VII173t-(na_N ₂)	2	<i>приказка излиза на някого</i>

Таблица 15. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип N_k-(na_N₂)-VII3t

1.3.3. Структурен тип N_k-CONJ_V3t-(na_N₂)

Структурният тип се състои от свършени интранзитивни глаголи, които се характеризират с обектна перифраза и конституент съюза *да*, който може да бъде заменян с *ще*, например *име да излезе на някого* → *име да ми излезе* → *име ще излезе на някого*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
N _k -CONJ_V3t-(na_N ₂)	NNs0 _k -CONJ_V3t-(na_N ₂)	NNs0 _k -VII173t-(na_N ₂)	1	<i>име да излезе на някого</i>
	NFs0 _k -CONJ_V3t-(na_N ₂)	NFs0 _k -VII173t-(na_N ₂)	1	<i>приказка да излезе на някого</i>

Таблица 16. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип N_k-CONJ_V3t-(na_N₂)

1.3.4. Структурен тип (NON₁N_k)-(PART_{se}_V3t)

Структурният тип се състои от фразеологично рефлексивни интранзитивни глаголи. Именната микрословоформа се характеризира с притежателна перифраза от тип 1. Подразделя се според характеристиките на именния конституент и флективния

тип на глагола.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
(NON ₁ N _k)- (PART _{se} V3t)	(NON ₁ Np _k)- (PART _{se} V3t)	(NON ₁ Np _k)- (PART _{se} VIII13t)	18	<i>неции кокали се броят</i>
	(NON ₁ NFs _k)- (PART _{se} V3t)	(NON ₁ NFs _k)- (PART _{se} VIII2a3t)	10	<i>нечия глава се върти</i>
		(NON ₁ NMs _k)- (PART _{se} VIII173t)	8	<i>нечий език се преплита</i>

Таблица 17. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип (NON₁N_k)-(PART_{se}V3t)

1.3.5. Структурен тип N_k-(PART_{me}V3t)

Структурният тип се състои от фразеологизирани третолични глаголи с фразеологизирана прякообектна позиция и фразеологизирано съществително. Характерна за типа е перифраза на прякообектната позиция с кратката форма на личното местоимение във винителен падеж, чрез която се осъществяват парадигматичните изменения по лице и число, например *студ ме побива*, *студ те побива* и т. н. Ако обектната позиция се изразява с име, то тя задължително се удвоява. Характеризира се с ендоцентрично съгласуване между глагола и съществителното. Стойностите за число на променливите, означаващи съществителното и глагола, се унифицират. Словоредът е относително свободен и съществителното и глаголът може да се модифицират, съответно с наречие и с прилагателно. Характеризира се с обектна перифраза, например *студ ме побива* → *побива ме студ* → *студ побива някого*.

Структурен тип	Структурен подтип	Флективен тип	Брой	Пример
N _k -PART _{me} -V3t	NMs _{0k} -PART _{me} -V3t	NMs _{0k} -PART _{me} -VIII173t	8	<i>студ ме побива</i>
	NMsh _k -PART _{me} -V3t	NMsh _k -PART _{me} -VII63t	10	<i>бесът ме бие</i>
	NNs _{0k} -PART _{me} -V3t	NNs _{0k} -PART _{me} -VIII123t	1	<i>куче ме влечи</i>
	NNsd _k -PART _{me} -V3t	NNsd _k -PART _{me} -VIII103t	7	<i>шубето ме гони</i>

	NFs0 _k -PART _{me} -V3t	NFs0 _k -PART _{me} -VIII123t	16	<i>мечка ме гази</i>
	NFsdk-PART _{me} -V3t	NFsdk-PART _{me} -VIII103t	13	<i>душата ме боли</i>
	NFp0 _k -PART _{me} -V3t	NFp0 _k --PART _{me} -VIII103t	10	<i>мравки ме лаят</i>
	NMpd _k -PART _{me} -V3t	NMpd _k -PART _{me} -VII93t	14	<i>дяволите ме вземат</i>
	A _k N _k -PART _{me} -V3t	Afs0 _k NFs0 _k -PART _{me} -VIII173t	2	<i>студена пот ме избива</i>

Таблица 18. Групиране на глаголните фразеологизми от структурен тип N_k -PART_{me}-V3t

Заклучение

Дисертацията предлага теоретичен подход за представяне на свойствата и организацията на глаголните фразеологизми в български и за определяне на мястото им в системата на устойчивите словосъчетания с оглед на приложните цели на компютърната лингвистика. Работата е насочена към пълно, комплексно и непротиворечиво формализирано описание на глаголните фразеологизми в български.

Теоретичната значимост на изследването е в две насоки - разработването на класификация на устойчивите словосъчетания, която дефинира, типологизира и йерархизира отделните видове според ясно изведени критерии и създаването на концепция за парадигматичното описание на фразеологизмите. В дисертацията са установени и формализирани значими и системно проявяващи се парадигматични закономерности при глаголните фразеологизми. Изходната хипотеза за фразеологизация на означавано, означавашо и функции на езиковия знак е детайлно разгледана и практически приложена във формализиран морфо-синтактичен речник.

1. Справка за приноси постижения на дисертацията

1.1. Дисертацията представя теоретичен анализ на устойчивите словосъчетания и техните основни характеристики на различни езикови равнища – семантично, синтактично, прагматично. Типологизирането на устойчивите словосъчетания в българския език се основава на анализ на авторитетни изследвания в областта.

- 1.2. Разработена е терминологична система за представяне на йерархията на устойчивите словосъчетания, съобразена с терминологичните тенденции в българското езикознание.
- 1.3. Прилагат се принципите на теорията Смисъл $\Leftrightarrow$ Текст (И. Мелчук, 1995). Категорията на устойчивите словосъчетания е дефинирана с изведените в теорията признаци – нерегулярност и рестриктивност, различаващи свободните от несвободните фрази. Класифицирането на типовете устойчиви словосъчетания се основава на корелацията композираност – некомпозираност. От съществено значение е дефинирането на фразеологичността като съвкупност от признаци, които се проявяват на лексикално, синтактично, морфологично и прагматично ниво. Признаците са обособени в скала, която обединява проявите на фразеологичността във формата, значението и функциите на различните типове устойчиви словосъчетания.
- 1.4. Дисертацията систематизира парадигматичните особености на глаголни фразеологизми в детайли и представя цялостен модел за парадигматично описание. Обобщенията за глаголните фразеологизми се основават на анализирани единици. За целите на изследването е създадена фразеологична колекция от фразеологизми, структурирани така, че компютърна програма да може да извлича информация по зададени критерии. Данните са извлечени от различни фразеологични речници за български език и от лексикалните ресурси, разработени в Секцията по компютърна лингвистика. Съставената колекция се състои от 27 902 фразеологични единици, автоматично обработени и нормализирани.
- 1.5. Описана е конвенция за създаване на електронен морфологичен речник на глаголни фразеологизми в български. Създадена е концепция за типологизиране на структурните класове на глаголните фразеологизми и за структурирането на морфо-синтактичните им признаци. Лингвистичната информация е организирана според формализма Multifex и таблиците за лексикано и граматично описание и може да се използва при изработване на различни речници. Речникът се състои от хиляда основни форми на глаголни фразеологизми.
- 1.6. Приносен характер имат формулираните принципи за унифициране на основната форма при фразеологичните единици като речников подход. Изведен е

принципът за минималност и неутралност на основната форма на фразеологичните единици.

- 1.7. Резултатите от изследването имат широко приложение, както в компютърната лингвистика, така и в обучението.

Списък с публикациите по темата на дисертацията

1. Тодорова, М. Съставни единици в Българския семантичен корпус, В: *Българският семантично аотиран корпус*, редактор и съставител Св. Коева, София, 2010.
2. Тодорова, М. Организация на лингвистичната информация в компютърен морфологичен речник на български глаголни фразеологизми, В: *Доклади от Петата конференция по лексикология и лексикография*, 2010 г. стр. 331-344.
3. Тодорова, М. Лексикализирана граматика на български глаголни фразеологизми, В: *сп. Български език*, 2009 г., кн. 3, стр. 70 - 83.
4. Todorova, M., N. Obreshkov. Compilation of Inflectional Dictionaries Using WordEditor, In: *Tadič et al. (eds). Proceedings of the 6th International Conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 25-28 September 2008, Dubrovnik, pp. 131—1. ISBN 978-953-55375-0-2
5. Todorova, M. Morpho-Syntactic Properties of Bulgarian Verbal Idiomatic Expressions, In: *Proceedings of the NooJ 2007 International Conference*, Publications of UAB, 2008.
6. Тодорова, М. Семантико-синтактични особености на глаголни фразеологизми, В: *сп. Български език*, 2007, кн. 4, стр. 78-91. ISSN 0005-4283.
7. Todorova, M. On The classification of Bulgarian Non-Free Phrases, In: *Proceedings of the Fifth International Conference Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 18-20 October 2006, Sofia, Bulgaria, pp. 251-256.
8. Коева, Св., Св. Leseva, I. Stoyanova, E. Tarpomanova, M. Todorova. Bulgarian Tagged Corpora, In: *Proceedings of the Fifth International Conference Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 18-20 October 2006, Sofia, Bulgaria, pp. 78-86.

Библиография, цитирана в автореферата

1. Бали 1905: BALLY, C. *Précis de stylistique. Esquisse d'une méthode fondée sur l'étude du français moderne*. Geneva: A. Eggiman, 1905.
2. Балтова 1971: БАЛТОВА, Ю. За границата между сложна дума и словосъчетание. *Български език*, 1971, (2–3). ISSN 0005-4283.
3. Бауер и др. 2004: BAUER, L, and L. Grant. Criteria for re-defining idioms: are we barking up the wrong tree? [Electronic article]. *Applied linguistics*. 2004, 25(1), 38-61. ISSN 0142-6001. Available from <http://bit.ly/1I79ILr>.

4. Божилова 2002: БОЖИЛОВА, М. Лексикографско представяне на език на автор (писател, поет, публицист). В: *Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография: Българско езикознание. Т. 3.* Състав. В. С. Кювлиева-Мишайкова, ред. С. Жерев и др. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2002. с. 350-399.
5. Болдуин 2006: BALDWIN, T. Compositionality and multiword expressions: Six of one, half a dozen of the other?. In: *Invited talk given at the COLING/ACL'06 Workshop on multiword expressions: identifying and exploiting underlying properties, July 2006.* 2006.
6. Брундаж и др. 1992: BRUNDAGE, J., M. Kresse, U. Schwall, and A. Storrer. *Multiword lexemes: a monolingual and contrastive typology for NLP and MT.* IWBS Report 232, IBM TR-80.92-029. Heidelberg: IBM Scientific Centre, Institute for Knowledge based systems, 1992.
7. Валеро-Грацес 1997: VALERO-GARCÉS, C. Contrastive idiomatology: equivalence and translatability of English and Spanish idioms [Electronic article]. *Papers and studies in contrastive linguistics.* 1997, 32, 29-39. Available from <http://bit.ly/1w7kTpC>.
8. Вилавиченцио и др. 2004: VILLAVICENCIO, A., A. Copestake, B. Waldron, and F. Lambeau. Lexical encoding of MWEs. In: TANAKA, Takaaki, A. Villavicencio, F. Bond, and A. Korhonen, eds. *Second ACL Workshop on multiword expressions: integrating processing: proceedings of the workshop, Barcelona, Spain, July 2004.* Association for Computational Linguistics, 2004. pp. 80-87.
9. Виноградов 1947: ВИНОГРАДОВ, В. В. Об основных фразеологических единицы в русском языке. В: ШАХМАТОВ, А. А., ред. *Сборник статей и материалов 1864-1920.* Москва: Наука, 1947. с. 339-364.
10. Вѣтов 1998: ВѢТОВ, В. *Лексикология на българския език. Лексемика , ономастика. Фразеология. Лексикография.* В. Търново: Абагар, 1998. Вѣтов 1998: ВѢТОВ, В. *Лексикология на българския език. Лексемика , ономастика. Фразеология. Лексикография.* В. Търново: Абагар, 1998.
11. Гласер 1988: GLASER, R. The grading of idiomacity as a presupposition for a taxonomy of idioms. In: WERNER, H., and R. Schulze, eds. *Understanding the lexicon. Meaning, sense and work knowledge in lexical semantics.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1988.
12. Грос М. 1996: GROSS, M. Lexicon-grammar. In: BROWN, K., and J. Miller, eds. *Concise Encyclopedia of Syntactic Theories.* Oxford: Pergamon Press, 1996. pp. 224-259.
13. Зилберщайн 1993а: SILBERZTEIN, M. *Dictionnaires électroniques et analyse automatique de textes: le système INTEX.* Paris: Masson, 1993.
14. Зилберщайн 1993б: Silberztein, M. Les groupes nominaux productifs et les noms composés lexicalisés. *Lingvisticae investigationes.* 1993, 17(2), 405–425. ISSN 0378-4169.
15. Кайл и Фишер 1996: FISCHER, I., and M. Keil. Parsing decomposable idioms [Online report]. In: *Proceedings of the 16th Conference on Computational linguistics. Vol. 1.* Association for Computational Linguistics, 1996. pp. 388-393. Available from <http://bit.ly/1AUzbBB>.
16. Картунен 1993: KARTTUNEN, L. *Finite-state lexicon compiler. ISTL-NLTT-1993-04-02* [Technical Report]. Palo Alto: Xerox Corporation Research Center, April 1993.
17. Картунен и др., 1992. KARTTUNEN, L., R. M. Kaplan, and A. Zaenen. Two-level morphology with composition [Online report]. In: *Proceedings of the 14-th International*

- Conference on Computational linguistics (COLING'92). Vol. 1.* Association for Computational Linguistics, 1992. pp. 141-148. Available from <http://bit.ly/14ue8re>.
18. Касабов 2013: КАСАБОВ, И. Типове значение на думата и лексикографски дефиниции. В: [Седемдесет] 70 години българска академична лексикография: Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, София, Институт за български език "Проф. Л. Андрейчин" - БАН, 24-25 октомври 2012 г.. София: АИ „Проф. М. Дринов”, 2013. с. 48-58.
  19. Коева 1998: КОЕВА, С. Граматичен речник на българския език. Описание на концепцията за организацията на лингвистичните данни. *Български език*, 1998, (6), 49-58. ISSN 0005-4283.
  20. Коева 2006: Коева, Sv. Inflection Morphology of Bulgarian Multiword Expressions. В: *Computer Applications in Slavic Studies - Proceedings of Azbuki@net*, International Conference and Workshop, Sofia, 201-216.
  21. Коева 2008: КОЕВА, Св. Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език – концептуален модел. В: КОЕВА, Св., състав. *Българският ФреймНет: Семантико - синтактичен речник на българския език*. София: БАН - Институт за българския език, 2010. с. 5-57.
  22. Коева 2010: КОЕВА, Св. Българският семантично аотиран корпус – теоретични постановки. В: КОЕВА, Св., състав. *Българският семантично аотиран корпус*. София: БАН, 2010. с. 7-42.
  23. Коева и др. 2006: КОЕВА, Sv., Sv. Leseva, and M. Todorova. Bulgarian sense tagged corpus [Online report]. In: *Proceedings of the 5th SALTMIL Workshop on minority languages: strategies for developing machine translation for minority languages, Genoa, Italy, 2006*. Genoa, Italy, 2006. pp. 79-87. Available from bit.ly/1Cd739W.
  24. Копстейк и др. 2002: COPESTAKE, A., et al. Multiword expressions: linguistic precision and reusability. In: *Proceedings of the 3-rd International Conference on language resources and evaluation (LREC 2002)*. 2002. pp. 1–7.
  25. Кортуа и Зилберщайн 1990: COURTOIS, B., and M. Silberstein. Dictionnaires électroniques du français [Electronic article]. *Langue française*, 1990, 87(1), 3-4. Available from bit.ly/1yf004M.
  26. Коуи 1998: COWIE, A. P. Introduction. В: COWIE A. P., ed. *Phraseology: theory, analysis and applications*. Oxford: OUP, 1998. pp. 1-20.
  27. Кювлиева-Мишайкова 1986: КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В. С. *Фразеологизмите в българския език*. София: Народна просвета, 1986.
  28. Лесева и Стоянова 2008: Leseva, S., and I. Stoyanova. Treatment of named entities in machine translation. In: BLANKO, X., and M. Silberztein, eds. *Proceedings of the International NOOJ Conference, Barcelona, Spain*. Cambridge Scholars Publishing, 2008.
  29. Мелчук 1995: MEL'ČUK, I. Phrasemes in language and phraseology in linguistics. In: *Idioms: structural and psychological perspectives. Chap. 8*. Lawrence Erlbaum Associates, 1995. pp. 167-232.
  30. Мелчук и Жолковски 1970: MEL'ČUK, I., and A. Zolkovskij. Towards a functioning meaning-text model of language. *Linguistics*. 1970, 8(57), 10-47. ISSN 1613-396X.
  31. Наги 2005: NAGY, G. L. *Thesaurus of English idioms*. Budapest: Tinta, 2005.

32. Нанова 2005: НАНОВА, А. *Фразеологичен синонимен речник*. София: Хейзъл, 2005.
33. Ничева и др. 1974: НИЧЕВА, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език. Т. I*. София: Изд. БАН, 1974.
34. Ничева и др. 1975: НИЧЕВА, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език. Т. II*. София: БАН, 1975.
35. Ничева 1987: НИЧЕВА, К. *Българска фразеология*. София: Наука и изкуство, 1987.
36. Ничева 2002: НИЧЕВА, М. *Фразеологичен речник на българския език*. София: Хермес, 2002.
37. Нунберг и др. 1994: NUNBERG, G., I. Sag, and T. Wasow. Idioms. English. *Language*. 1994, (70), 491–538. 0097-8507.
38. Попов 2002: ПОПОВ, Д. *Български тълковен речник*. София: Наука и изкуство, 2002.
39. Попов 1998: ПОПОВ, К. *Синтаксис на българския книжовен език*. В. Търново: Абагар, 1998.
40. Райхеман 2001: Riehemann, S. *A constructional approach to idioms and word formation* [Ph.D. thesis]. Stanford University, 2001. Available from <http://stanford.io/1DFqgF7>.
41. Саг и др. 2002: SAG, I., et al. Multiword expressions: a pain in the neck for NLP [Online report]. In: *Proceedings of the 3rd International Conference on intelligent text processing and computational linguistics (CICLing-2002)*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2002. pp. 1-15. Available from <http://bit.ly/1KJc6ou>.
42. Филмор и др. 1988: Fillmore, Ch. J., P. Kay, and M. K. O'Connor. Regularity and idiomatity in grammatical constructions: the case of let alone [Electronic article]. *Language*. 1988, 64(3), 501–538. Available from JSTOR.
43. Филмор и Кей 1999: FILLMORE, Ch. J., and Paul Kay. Grammatical constructions and linguistic generalizations: the what's X doing Y? Construction. *Language*. 1999, 75(1), 1–33. Available from JSTOR.
44. Хартман 1981: HARTMANN, R. What's cooking? From contrastive lexicology to functional contrastive discourse analysis. In: ESSER, J., ed. *Forms and functions. Papers in general, English, and applied linguistics*. John Benjamins Pub Co, 1981. pp. 97-102.
45. Шмельов 1973: ШМЕЛЁВ, Н. Д. *Проблемы семантического анализа лексики: На материале русского языка*. Москва: Наука, 1973. 280 с.